

Народно градитељство Куршумлије, Блаца и околних села

НАДЕЖДА ПЕШИЋ-МАКСИМОВИЋ

Велике природне стихије увек пружају прилику да се у јавности и о месту где се догодила несрећа више и чешће говори и пише него што би то било у нормалним приликама. Тако су, последњих година учестали, земљотреси на Копаонику допринели да — поред Рашке, Лепосавића, Бруса и веома често помињаних села Берекаре и Блажево, где је и епицентар — Куршумлија и суседно Блаце и поткопаоничка села у њиховој околини заузму прва места на страницама дневне штампе, на радију и телевизији.

Куршумлија међу посленицима заштите није непозната. Ту су се сачували многи споменици, а најважнији међу њима је Немањина црква Св. Николе, која је привукла многе историчаре уметности и конзерваторе. Али, о споменицима народног градитељства Куршумлије, Блаца и њихових села донедавна се веома мало знало. Да бисмо добили одређенију слику о том наслеђу, у оквиру систематског истраживања народног градитељства југоисточне Србије, обишли смо Куршумлију и Блаце и њихова села, забележили, фотографисали и технички исцртали стамбене и привредне зграде, друштвене и друге грађевине. Од богате грађе коју смо том приликом сакупили овде ћемо изнети само један део, примере споменичког значаја, који по нашем мишљењу заслужују изузетну пажњу заштите.

Седамдесетих година прошлог века, непуну деценију пре ослобођења од дуговековне турске власти, М. С. Милојевић је забележио да је сазнао да Куршумлија има око 2000 домова, затим 3—4 порушене цамије, трагове од развалина српских цркава, хан (или крчму) који је имао горњи бој (спрат) и да је то „највеће здање које лежи усред Куршумлије поред сараја или царске куће". Поред тога, напоменуо је да се у свим новијим хановима уместо соба налазе „оцаклије" у којима спавају путници, док се у старим спавало заједно са коњима.²

Само три године касније, 1873, из призренске салнаме добијамо друкчију слику о Куршумлији. У њој је записано да се у Куршумлији налази једна цамија с минаретом, једна медреса, 50 дућана, 2 пекаре, 4 хана, 4 кафане, 2 магацина и један државни конак с просторијама за жене и један стари хамам.³

Путописац чије податке радо користимо, Евлија Челебија, пропутовао је кроз Куршумлију још 1661. године и забележио да је то велико трговачко место са 250 кућа, које су покривене „ћерамитом и трском", да има три цамије, три мала хана и 10 дућана,⁴

Упоређујући ове податке, ма како непоуздане, могли бисмо да закључимо да је Куршумлија знатно напредовала, јер је за два века повећала број дућана од 10 на 50.

Одмах по ослобођењу ових крајева, 1878. године, М. Ђ. Милићевић је обишао Куршумлију и истакао природне карактеристике ове варошице — да се она налази на ставама двеју река, Бањске и Топлице, да у њој „до овог рата није било више од три Србина" и да је за време рата сва спаљена и порушена. Сада, забележио је Милићевић, „сви њени житељи су војници и нешто дошљака, има 752 душе и једну основну школу".⁵

Годину дана касније, варошица Куршумлија, од окружног места удаљена око 7 часова путовања, уписана је у списак са 250 пореских глава.⁶

После Милићевића Куршумлију је посетио М. Ракић, и своје забелешке, под насловом *Из Нове Србије*, објавио је 1880. године. Он пише: „ко је читао или слушао што о Куршумлији морао је мислити да је то каква варош, међутим, то је један скуп од неколико жалосних страћара, плочама покривених које не знају ни шта је креч, а камоли срчали прозори".⁷

Међутим, Куршумлија је, као и други градови новоослобођених крајева (Ниш, Врање), добила регулациони план. Урадио га је 1885. године Ј. Штицовац и по њему је три године доцније извршена регулација. Овај план, који је објавио Б. Максимовић,⁸ има затечено стање града преко кога је уцртана шема нове регулације с правилним улицама и блоковима. Тако су исправљене кривудавае улице старе турске вароши с кућама у неправилном реду. Од пијачног простора, око кога су били дућани и обичне зграде, како их је обележио аутор, на-

¹ М. Ћоровић-Љубинковић, *Немањине цркве у Топлици*, ТОК 16—17 (Прокупље 1981) 93—109. У напоменама су наведени аутори и њихови радови који су се интересовали за поменуто наслеђе.

² М. С. Милојевић, *Путопис дела Праве — Старе Србије*, Београд 1871, "112—113, 115.

³ Н. Kalesi—J. Kornrumpf, *Prizrenski vilajet*, Përparimi 1 (Pristina 1967) 120.

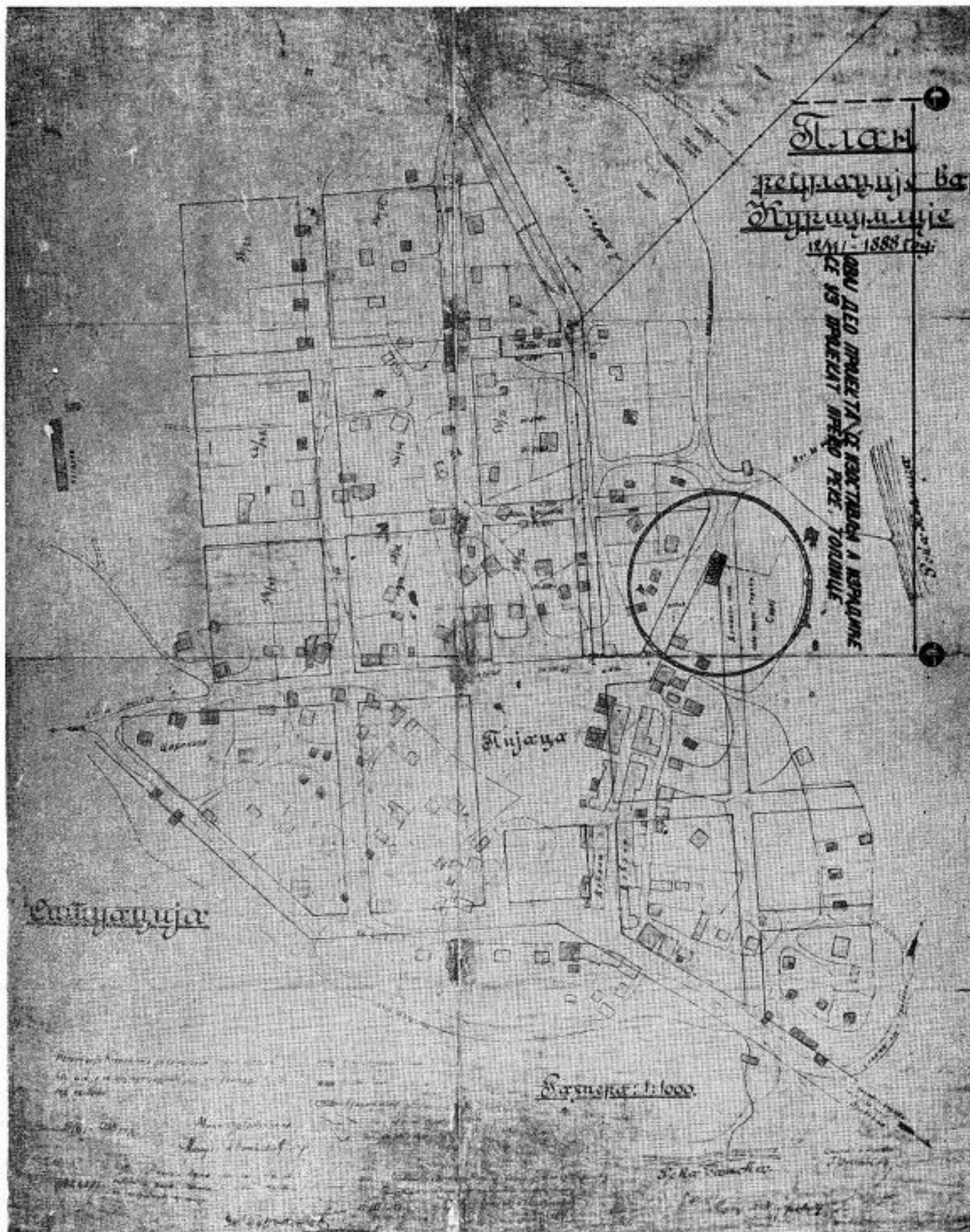
⁴ Евлија Челеби, *Путопис, одломци о југословенским земљама* (II издање), Сарајево 1979, 309.

⁵ М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 380, 381—382, 418.

⁶ *Исто*, 391.

⁷ М. Ракић, *Из нове Србије*, Отаџбина, књ. IV, св. 13 (Београд 1880) 14.

⁸ Б. Максимовић, *Идејни развој српског урбанизма, период реконструкције градова до 1914*, САНУ, Споменик СХХI, ОДН н. с. 23, Београд 1978, 78—79.

Сл. 1. План Куршумлије из 1888. године, у коме је на источној периферији града уцртана зграда, за коју је дато објашњење „такозвани турски сарај“.

Fig. 1. Le plan de la ville de Kuršumlija de 1888 où, dans la périphérie orientale est inséré un bâtiment, désigné comme sérail turc

чињен је правилан трг. У план су убележени путеви, стари и нови планираи за Прокупље, као и за Преполац на коме се налазила „царинара“. Уцртане су и државне зграде, а на источној страни, према реци Топлици, и место под именом „сарај“, с додатком „такозвани турски“ (сл. 1). Овај сарај поменуо је и М. С. Милојевић.

Годину дана после регулације града (1889), а једанаест година после ослобођења, Куршумли-

ју је посетио и Ф. Каниц. Он се сећа Хана који је 1858. године забележио да у овом месту има „50 муслиманских кућа и само 15 хришћанских“, те стога сматра да није никакво чудо што су при уласку Срба 1877. године затечена само „два хришћана, један пекар и један грнчар“. Упоредивши то са стањем у време његове посете, кад је било 180 кућа са 285 пореских глава, пет учитеља са 164 ученика, и

Сл. 2. Куршумлија — У једној од широких улица града очувале су се спратне зграде, херцеговачког типа, грађене од досељеника из Западне Србије

Fig. 2. Kursumlija — Dans une des larges voies de la ville subsistent des bâtiments à un étage, de type herzégovinien, construits par des immigrants provenant d'Herzégovine

дечака и девојчица, закључује да је учињен велики напредак за једну деценију. Даље Каниц описује Куршумлију онако како ју је доживео. Арнаутске куће, раније покривене каменим плочама, добиле су ћерамидне црвене кровове, што ублажава непријатан утисак који остављају преостале три узане испреламане пијачне улице (Basarstrasse). Уз то додаје да ће бити потребно још много година док „божанствено смештена Куршумлија“ не буде потпуно одбацила своју рђаву калдрму, страшне ашчине и дућане à la turga. Среско начелство, царинарница и војна болница смештене су у старим зградама. Јужни велики трг, који и даље изгледа некако пуст, чини се као да хоће да постане будући центар варошице. Међутим, широке травне површине већ су окружавале зграду поште и телеграфа, школу, велику зграду гостионице и кафане, иза којих штрчи бела Касарна.⁹

Исте године кад је Каниц боравио у Куршумлији „досељена је група Црногораца, 222 по родитељима са 1678 душа“. Досељеници су били смештени у војним баракама и празним напуштеним зградама.¹⁰

Године 1891. Куршумлија је уписана у *Речник места Краљевине Србије* као варошица у којој се налазе среска кућа, пошта и телеграф.¹¹

Тих. Ђорђевић, као инспектор школа, 1895. године обилази тада већ регулисану варош Куршумлију, за коју каже да се не види издалека, јер је окружена брдима, али да својим скром-

ним, „чисто идилским изгледом“ чини пријатан утисак. На простору испод Самокова запазио је пространу пијачу и наводи да је „око ње неколико кафана, нешто дућана и то је све“.¹²

Непуних деведесет година после Тих. Ђорђевића, 1981, обишли смо Куршумлију, која даје сасвим другу слику. То је, може се рећи, развијено градско насеље, у коме су се сачувале многе старе улице, стамбене зграде и друге грађевине настале после ослобођења од Турака, а још више оне које су изграђене између два рата.

Очуване зграде које убрајамо у народно градитељство су разноврсне, од косовских приземљуша до спратних са тремовима и оних које подсећају на херцеговачке куће покривене ћерамидом (сл. 2). Та разноврсност у типовима кућа тачно показује какав је етнички састав овог места, како је установио В. Рудић, који је у наше време истраживао порекло становништва у Топлици. Куршумлију су населили дошљаци са Копаника, Косова, околине Ужица, из других крајева Србије и из Црне Горе.¹³

Од некадашњих приземних кућа покривених плочама задржала се до наших дана само једна, напуштена и делимично срушена, од које је преостао само један веома фино резбарен стуб.

Сачуване спратне зграде имају две врсте тремова: равне и са луцима. За кућу са равним тремом на спрату, на коју се долази преко спољашњег лаког дрвеног степеништа, кажу да су је градили мајстори досељеници из Ибарског Колашина. Трем носе три стуба испред улаза у високи, неукопан, подрум. Са пуне оgrade трема шест стубова подупиру настрешницу широку скоро два метра (сл. 3).

Стамбене зграде са лажним луцима, „аркадама“, на трему градили су мајстори са Власине све до другог светског рата, који су, можемо да кажемо, и њени творци. Има их и приземних и спратних, најчешће са избаченим и покривеним доксом у средини (сл. 4).

Блаце, данашње мало градско насеље, окружено селима, налази се скоро у центру замишљеног круга. За више од једног столећа живљења у слободи, од малог, незнатног села нарасло је у насеље које, нарочито последњих деценија, својим индустријским развојем све више привлачи становништво околних насеља.

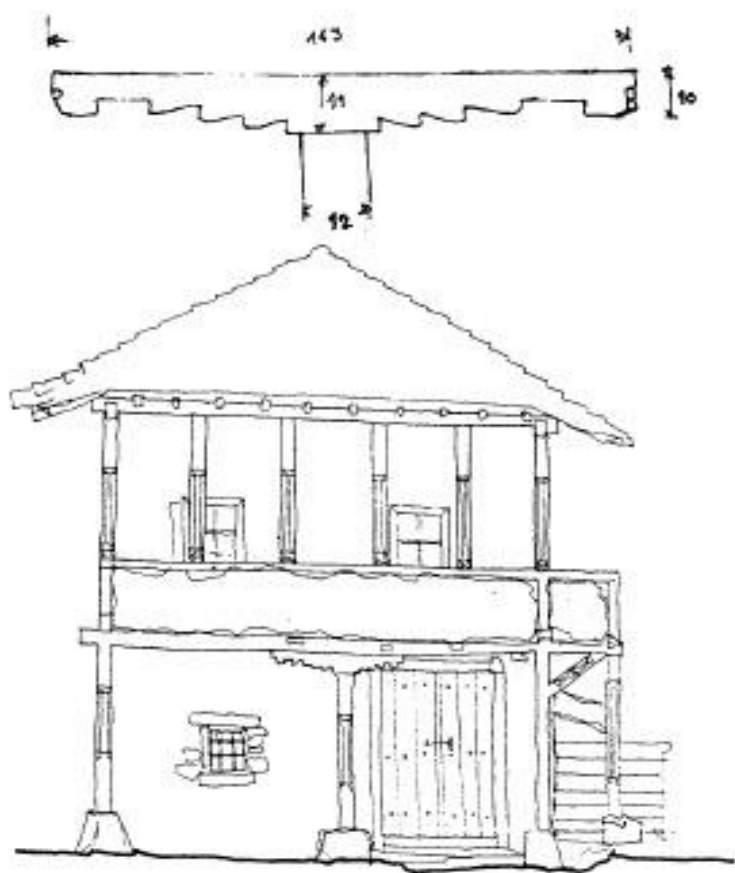
⁹ F. Kanitz, *Serbien Land und Bevölkerung* II, Leipzig 1909, 307—308.

¹⁰ М. Костић, *Исељавање Црногораца у Србију 1889 г.* (По актима цетињске, бечке и београдске владе), Гласник ЕИ САН II—III (1953—1954), Београд 1957, 108—109.

¹¹ Стев. М. Котуровић, *Речник места у Краљевини Србији по службеним подацима*, Београд 1892, 3.

¹² Тих. Ђорђевић, *Поред Топлице*, Братство VII (Београд 1896) 71.

¹³ В. Рудић, *Становништво Топлице*, ЕИ САНУ, ПИ књ. 17 (Београд 1978) 46.

Сл. 3. Куришумлија — Очувана спратна зграда са равним тремом без лукова, пуном оградом са шест стубова који носе настрешницу, у Косовској улици број 80. Градили су је досељеници из Ибарског Колашина.

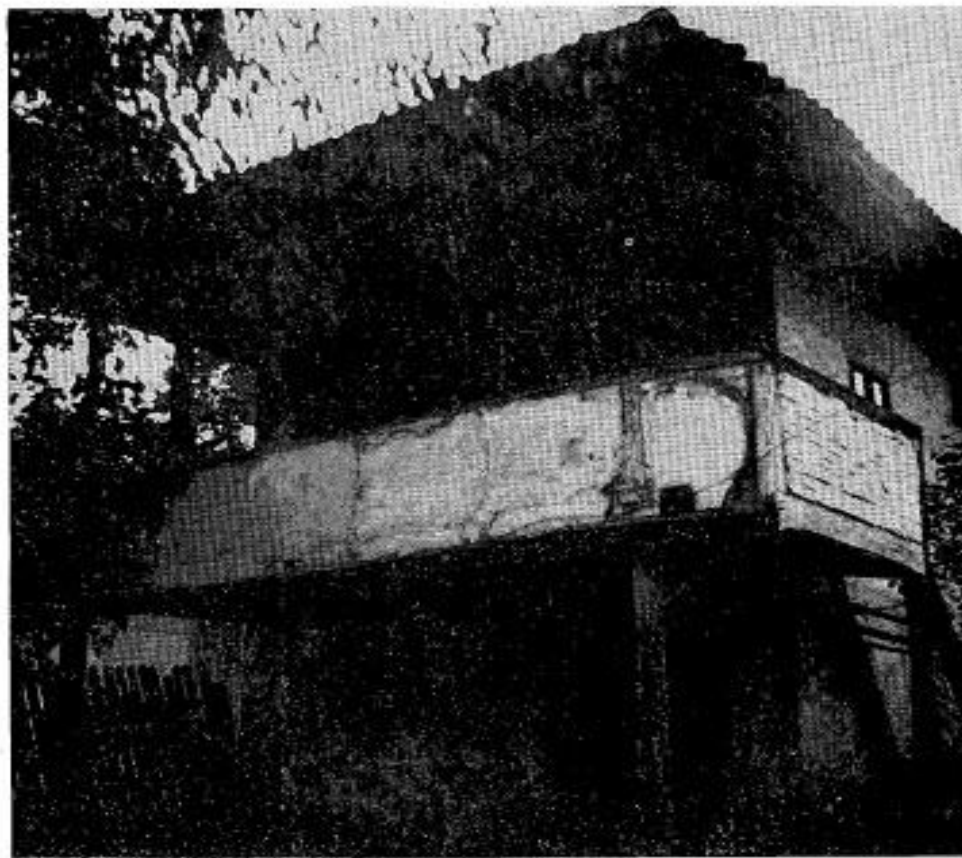

Fig. 3. Kuršumlja — Bâtiment à étage de la rue Kosovska comportant une véranda sans arcade; l'avant est soutenu par six colonnes, reposant sur un mur plein

У извештају изасланика српске владе М. Максимовића, од 1. фебруара 1878. године, кад су извршени први пописи насеља и становништва, стоји да се „село Блаце налази у Великопланској општини и да има 35 турских кућа”.¹⁴

Милићевић, који је седам година после ослобођења објавио своја запажања из „Нових крајева”, записао је да се село Блаце налази у прокупачком срезу, са „106 пореских глава”, и да је од окружног места (Прокупља) удаљено око шест часова хода.¹⁵

Више података даје нам неуморни Каниц. Он бележи да је Блаце главно место у општини и да између 140 ћерамидом покривених кућа стоји механа која задовољава умерене захтеве. Уз кафану је мали дућан, у коме се могла наћи разноврсна роба која се увози преко Београда. Између осталог, запазио је да ту има аустријских Аполосвећа и јевтиног габлонзерског лажног накита, енглеског конца, саксонског фланела, штутгартских боја и америчког гаса (петролеја) у бурадима од цинковог плеха. Даље наводи, да је у ово време блага општина изградила само школу, док су нека села поред школске зграде подигла и цркву.¹⁶

Године 1896. Тих. Ђорђевић објављује своје путописне белешке *Поред Топлице* и пише да је Блаце лепо и велико село на примамљивој и благој падини Јастрепца, да су за време Турака у њему живели Арнаути, а „сада насељеници из Крушевачке Жупе”.¹⁷

Скоро осамдесет година доцније, Д. Зечевић потврђује да је становништво Блаца највише са Копаоника, из Жупе и Расине и из околине Ибра.¹⁸

После другог светског рата Блаце привлачи истраживаче те је добило и мању монографију.

Сл. 4. Куришумлија — Стамбена зграда са истакнутим доксом на спрату са лажним луцима. Градили су је мајстори са Власине
Fig. 4. Kuršumlja — Maison d'habitation à véranda en encorbellement au premier étage, décorée d'une arcade feinte. La maison fut construite par des maçons de Vlasina

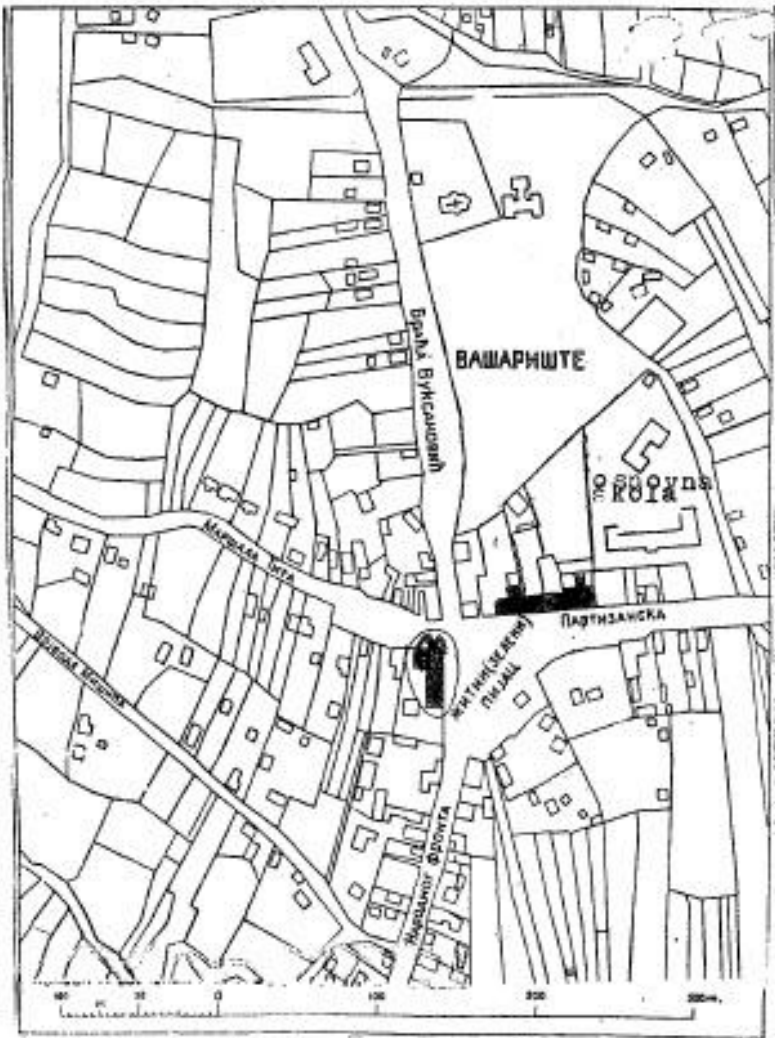
¹⁴ В. НиколићСтојанчевић, *Лесковац и ослобођени предели Србије 1811—1818.* године, I табеларни преглед становништва среза прокупљанскогхришћанске и мухамеданске вероисповести са осталим статистичним подацима, Лесковац 1975 (лист III бр. 101 Блаца).

¹⁵ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 394.

¹⁶ Ф. Kanitz, *нав. дело*, 297—298, 294.

¹⁷ Тих. Ђорђевић, *нав. рад*, 42—43.

¹⁸ Д. Зечевић, *Блаце, антропогеографска испитивања*, Гласник ЕИ САН (Београд 1952) 91—106.

Сл. 5. План Блаца са старом механом на житном (зеленом) пијацу и порушеном „двобојницом“ у Партизанској улици

Fig. 5. Le plan de Blace comportant une auberge au marché de blé et une maison à deux niveaux («dvobojnica») dans la rue Partizanska, démolie plus tard

друм), која се продужава у супротном правцу у пут за Прокупље и Ниш, и улице Народног фронта, која се наставља у пут за Куршумлију. На супротном углу, између ове две улице био је трг звани Житни (зелени) пијас (сл. 5). У своје време механа је почела да привлачи предузимљиве појединце те се у њеној близини јављају први дућани. Ту се отварају бакалнице, чију робу сликовито набраја Каниц, и занатлијска радња за израду народне обуће, нарочито „памуклије“.¹⁹

Тако је у Блацу, захваљујући механи, јединој грађевини намењеној јавној употреби, у скромној сеоској средини оживео простор и почео да се развија занатлијски и трговачки центар, као што је то уопште бивало у селима широм Србије.²⁰

Блаце постаје привлачно насеље за становништво околних села, које га је све више насељавало и тако ширило. Непосредно после првог светског рата и званично је проглашено за варошицу.²¹

Из тог, да га тако назовемо, прелазног времена кад се Блаце од села претварало у насеље вишег степена била је сачувана све до пре две године (када је срушена) грађевина која је озидана, претпостављамо, почетком нашег века. То је била спратна зграда коју су блачани називали „двобојница“ (двоспратница), која је такође имала јавни карактер, односно служила као хотел. У приземљу, у средини зграде, је био широк, лучно засведен улаз у двориште, кроз који су могла да прођу добро натоварена кола. Са стране су била по два дућана са по једним прозором и вратима. На спрату су собе за преноћиште (било их је пет с лица), о чему говори десет прозорских отвора, груписаних по два и симетрично распоређених, чија су се окна отвараала упоље (сл. 6). Фасада спрата на угловима и целом ширином је била обрађена имитацијом квадера.

Ова зграда је била на супротној страни од прве приземне механе, у самом центру насеља. Иза ње је била стара основна школа, отворена 1888/89. године, која је раније нестала и на место ње изграђена нова.

Нешто даље од ових зграда налази се, у данашњој Улици браће Вуксановића, црква подигнута 1932. године, посвећена св. Богородици. Из летописа сазнајемо да је прва црква била освећена 1892. године, али је срушена у првом светском рату, 1915. године.²²

Сл. 6. Блаце — „Двобојница“ зграда јавног карактера са симетричном композицијом фасаде ритмичким распоредом прозора на спрату, а између њих пластично подражавање у малтеру каменних квадера

Fig. 6. Blace — Bâtiment public à deux niveaux, récemment démoli, à la façade symétrique et à la disposition rythmée des fenêtres à l'étage, séparées par des panneaux qui imitent, en mortier, des pierres équarries

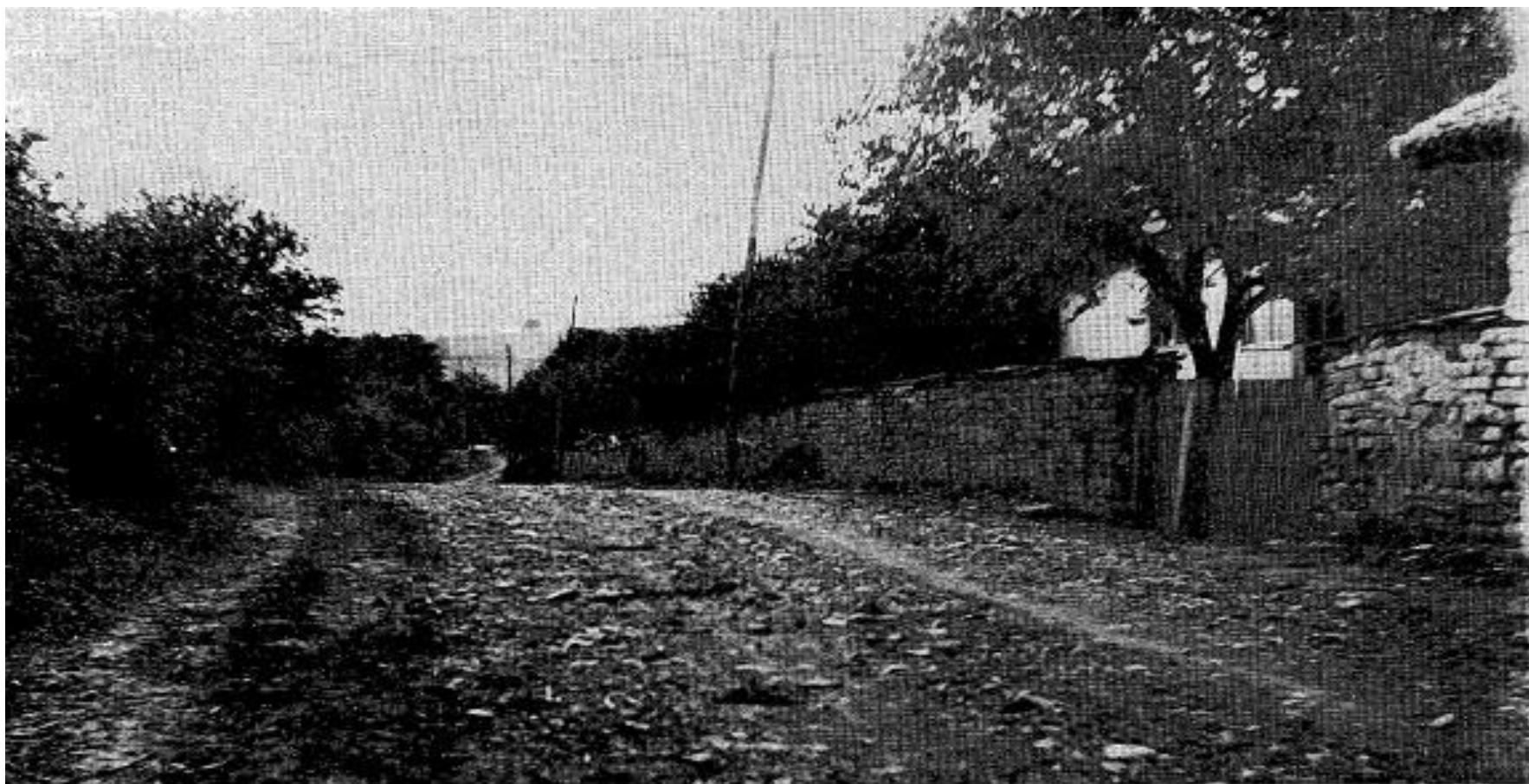
У монографији стоји да је 1882. године, када је поправљен пут кроз Јанкову клисуру, досељеник из Крушевца Влајко Бокић изградио механу, коју и Каниц помиње. Са истом наменом очувала се до наших дана. То је приземна зграда „Г“ основе покривене ћерамидом. Изграђена је на раскрсници путева, на углу данашње Улице Маршала Тита (некадашњи крушевачки

¹⁹ Исто, 102.

²⁰ Н. ПешићМаксимовић, *Споменичке вредности сеоских центара у Србији*, Београд 1984, 64, 96, 85.

²¹ Б. Којић, *Варошице у Србији XIX века*, ИНУС, Београд 1970, 106.

²² Летопис цркве Св. Богородице у Блацу (рукопис), на чему захваљујем свештенику из Блаца Новици Тасићу.

Сл. 7. Бело Поље — Широка сеоска улица на чијим ивицама је ограда од мањих камених блокова

Fig. 7. Belo Polje — Une large voie rurale bordée, des deux côtés, de clôtures, faites avec de petits blocs de pierre

Двобојница је срушена недавно, јер за њене споменичке вредности није било разумевања и морала је да нестане, највероватније, као пример „наше заосталости“. Међутим, она је стајала насупрот новог, савременог хотела „Језеро“ и била његов контраст и украс насеља јер је одсликавала своје време.

Остаје нам само да жалимо што је, управо када смо сазнали за њу, тако рећи кад смо је открили, одлучено да се она уклони. Подједнако смо били нехатни и ми из заштите, јер нисмо брзо реаговали, и бачанска општина, која је брзо радила не договоривши се с нама.

*

Села у околини Куршумлије и Блаца можемо разврстати у два основна типа: разбијена и збијена, брдска и равничарска, која се налазе поред река или путева.

Села око Блаца постојала су још у средњем веку. Познато је да су данашња села Међухана и Претрешња била поклоњена манастиру Св. Пантелејмону у Светој Гори.²³

По попису који су Турци извршили средином XV века помиње се једанаест села са бројем кућа: Придворица, Доње Блаце, Трбуње, Стубал, Чунгула, Дрешница, Средња и Доња Сибница, Међухана, Шиљомана и Драгуша.²⁴

Два века касније, 1737. године, у тефтеру нишког митрополита Јоаникија помиње се осам села, највише из околине Куршумлије, Блаца и Прокупља: Музаће, Рашица, Буревац, Јошаница, Драгуша, Претежана, Спанце, Горње Сварче. Тачније, наводе се имена сељака као јемаца за зајам који је добијен за подизање цркве у Прокупљу.²⁵

После ослобођења од Турака, пописана су сва села која су се под истим именима очува-

ла до данас. Мада М. Ракић одушевљено пише о Косаничкој долини да је дуга и пространа, „права красота природна“, истиче да у њој има десетак села која су сасвим пуста јер су била чисто арнаутска.²⁶

Каниц набраја скоро сва постојећа села и додаје два нова — Лазаревац са 26 и Милошевац са 17 породица — која су засновали досељеници са Косова.²⁷

Према казивањима, дуго село Лазаревац, које се иналази у котлини, регулисао је неки инжењер. У њему се улице секу под правим углом. Име овог инжењера се заборавило, али се зна да је радио на трасирању пута Белољин—Блаце—Јанкова Клисуре 1882. године и да је у слободном времену направио план села.²⁸

И многа друга села, за која се не зна да ли је у њиховом обликовању учествовао школовани инжењер, имају широке и праве улице (сл. 7). У брдским пределима постоји главна улица, која води средином села, а споредне се укрштају с њом те се на укрсници ствара центар. Сеоски центри су веома скромни. Њих најчешће обележава разгранато дрво, „запис“, или само школска зграда. У наше време у сеоским центрима јављају се домови културе, меморијалне чесме или бисте народних хероја. Тако, на пример, у средини села Горња Драгуша (Бла-

²³ Гласник СУД, књ. VII, св. 24 (Београд 1868) 272.

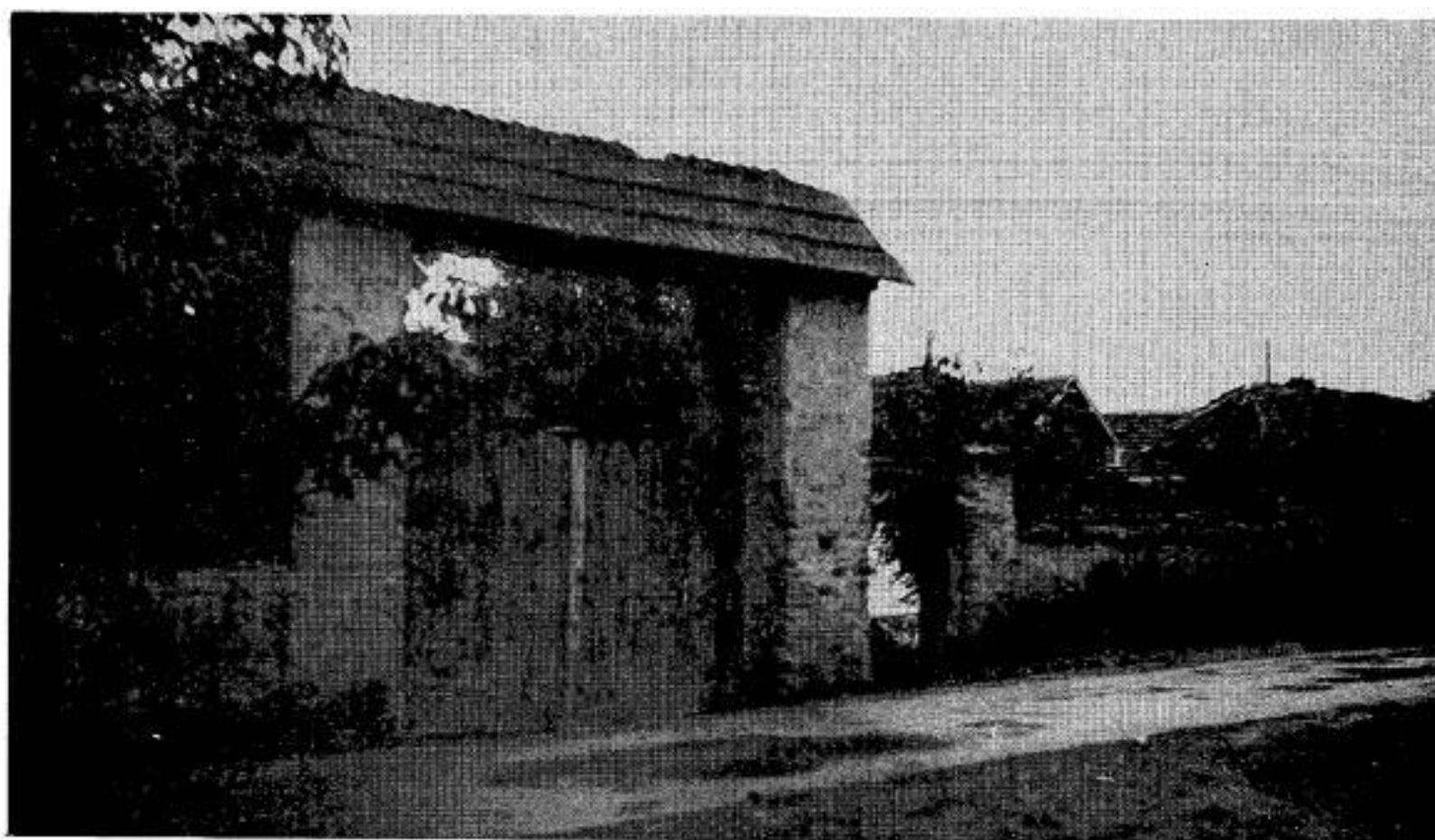
²⁴ К. Милосављевић, *На партизанском фронту*, Блаце 1980, 11.

²⁵ Тефтер нишког митрополита Јоаникија из 1734.

²⁶ М. Ракић, *Из нове Србије*, 19.

²⁷ F. Kanitz, *нав. дело*, 294.

²⁸ В. Рудић, *нав. дело*, 176.

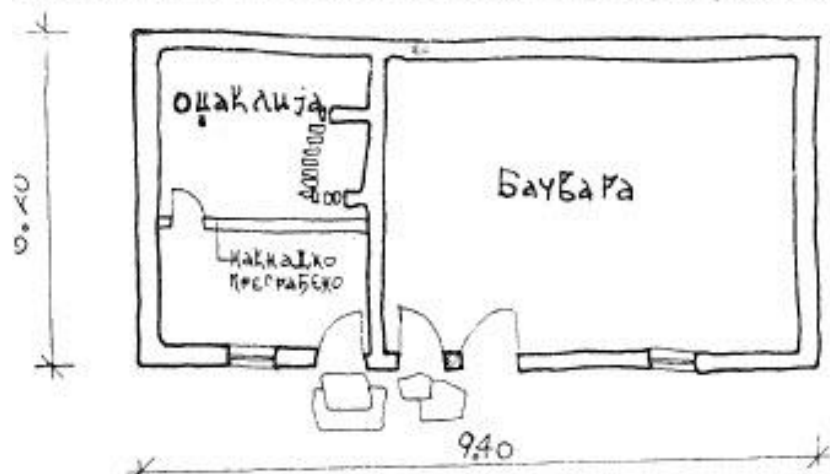
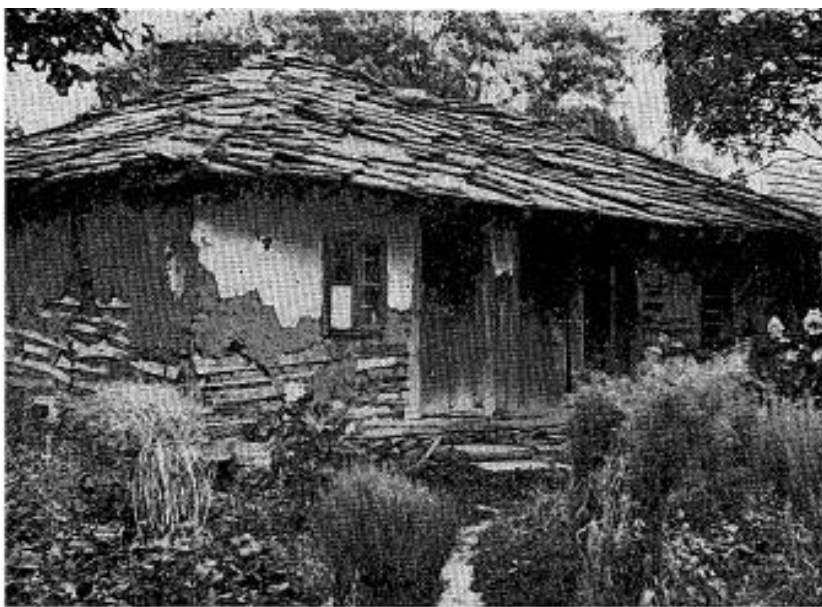
Сл. 8. Широке двокрилне вратнице за кола и стоку и мала капија за пролаз људи среће се скоро у свим селима

Fig. 8. Large porte à deux battants permettant l'entrée de voitures et de bestiaux, avec, à côté, une petite porte, réservée au passage des hommes. On en rencontre dans presque tous les villages

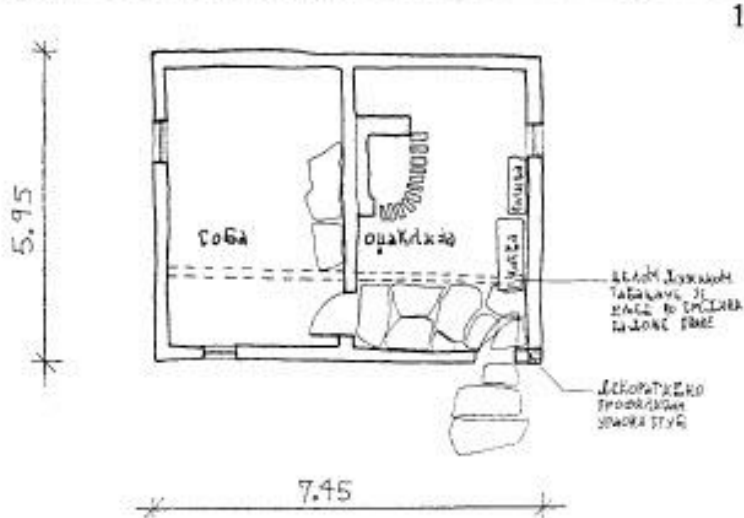
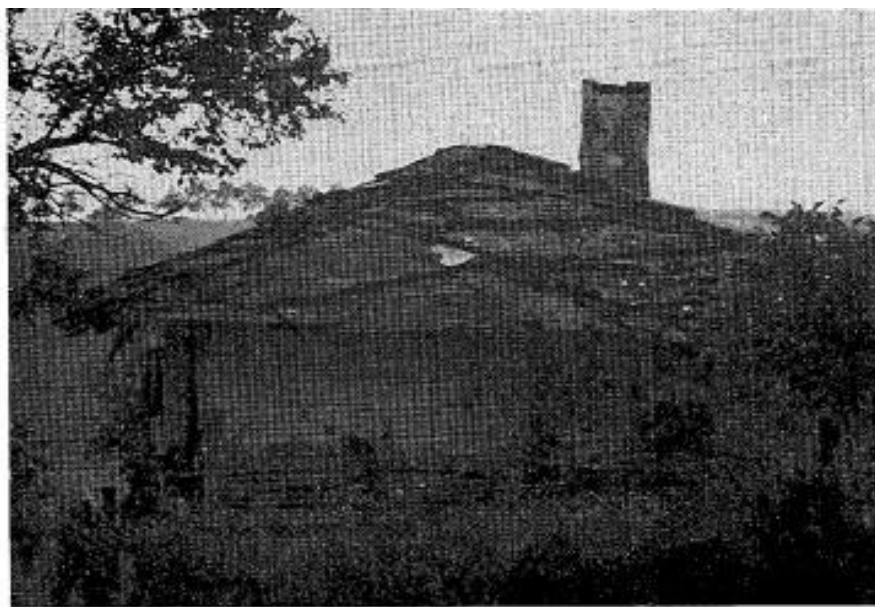

Сл. 9. Пачерађа — Типична слика збијеног планинског села са оградом од „тараба“

Fig. 9. Pačeradja — Image typique du village de montagne de type serré où les clôtures sont faites de planches jointives («tarabe»)

Сл. 10. Алабана — Дводелна ниска кућа покривена плочом
Fig. 10. Alabana — Une maison basse de deux pièces, couverte d'une grosse plaque

11

це) постављен је споменик 1956. године од гранита мрке боје палим борцима у току НОРа 1941—1945.

Сеоске улице као завршницу углавном имају дворишне ограде, иза којих су стамбене и остале зграде. Ограде су различите. Има их од камених квадера са вратницама од узаних летава. Исте су висине и делују као целина која је истодобно начињена. Добија се утисак да се о њима строго водило рачуна како се не би одударало ни висином ни материјалом. Пуне ограде се зидају и од цигала и „тугле“, скоро увек са двоводним кровом који их штити од кише. Вратнице су широке, двокрилне за кола и стоку, са малом капијом за пролаз људи. Све је то најчешће под једним двосливним кровом (сл. 8).

У неким селима слепи зид или задња фасада куће је на граници имања према улици те се уклапа у ограду. У планинским селима ограде су махом од плетеног прућа или од узаних летава, тараба (сл. 9).

Стамбене зграде. Куће и остале зграде у дворишту распоређене су по ивицама имања те је средина слободна за кретање кола и стоке и рад људи. Нешто подробнији опис куће за становање у топличком округу оставио нам је М. Ђ. Милићевић. До ослобођења Топлице он

их дели у две групе: на куће чатмаре покривене кровином и брвнаре од тврних брвана. Прве су биле у местима где је ситурност била већа, „где је власт ближа и потреба за самоодбрану мања“, а друге су подизане у брдским селима „где је лична безбедност висила о пушци“. Брвнаре су имале само једну сувоту којој „на средини гори ватра, па на једној страни живи домаћин са својом чељадом, а на другој му је коњ или друга стока“. На крају додаје да се после ослобођења граде лепше куће и обично се покривају ћерамидом.²⁹

Познато је, међутим, и то да су досељеници у ове крајеве копали себи за први смештај и земунице³⁰, док су Срби староседеоци, као становници мешовитих села, откупљивали куће Турака или Арбанаса, па су многи домаћини дуго чували документа о куповини.

Фонд стамбених зграда који се сачувао до наших дана веома је различит и могли бисмо га разврстати по основним карактеристикама на приземне и (високе куће, квадратне и правоугаоне основе, без подрума или са подрумом, укопаним или у равни земљишта, који је увек зидан од камена.

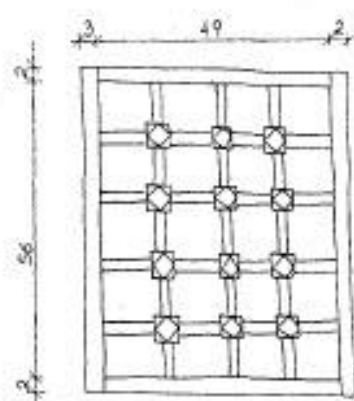
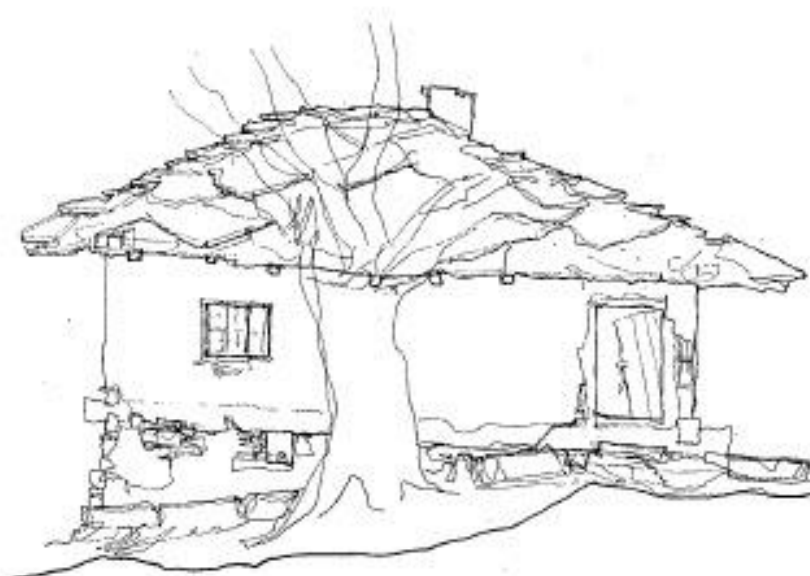
²⁹ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 400.

³⁰ М. Костић, *нав. дело*, 108.

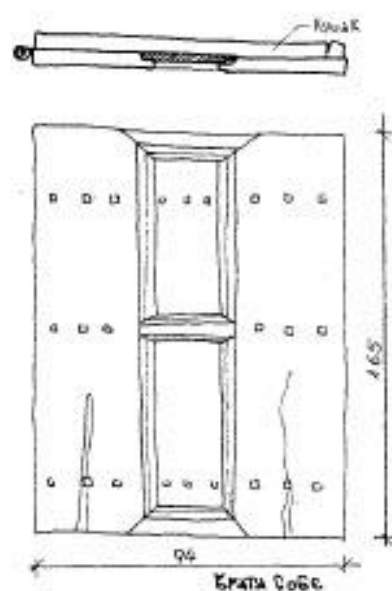

Сл. 11. Чунгуљ — Дводелна кућа над подрумом покривена плочом са широком настрешницом. Основа обрађена вратима дрвеном мрежом са прозорима коју народ назива „на јабуке“

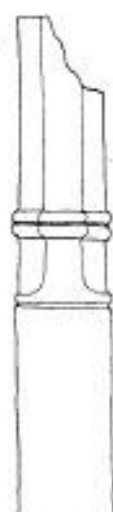
Fig. 11. Čungulj — Une maison de deux pièces, bâtie au-dessus d'une cave et couverte d'une grosse dalle; elle est protégée par un large auvent; ses portes et ses fenêtres sont munies de grilles en bois dont les ornements rappellent la forme des pommes («na jabuke»)

ПРОЗОР НА ИСТОЧАНОМ ЗИДУ СА
ДРВЕНОМ МРЕЖОМ

ВРАТА ПОБЕ

СТАВА ДУБА
ПО ШИРАКОМ
ТРЕЊА УЗ ДР-
ВОКРЕТОВИХ
УЉА

Кровови су најчешће четвороводни, а према кровном покривачу од великих плоча куће се називају плочаре или турске; по ћерамиди — ћерамидаре и, најзад, црепаре, најновије куће покривене фабричким црепом. Према скелету зидова то су углавном чакмаре или чатмаре дрвене конструкције са испуном, а мање зидане туглом, непеченом опеком или циглом, печеном опеком. Темељ је махом плитак, једва до 60 см од камена са земљаним малтером. Степениште и подест пред улазом су од камених квадера, ређе од дрвета. Код ових кућа се јавља трем, раван и са лажним аркадама.

Прозорски отвори затварају се дрвеним капцима на засун, на којима су водоравне дрвене пречке. Код неких кућа цео прозорски отвор затворен је дрвеним гитерима, званим прозор „на јабуке”. Застакљена прозорска крила отварају се увек упоље.

Приземне плочаре или турске куће су скоро увек дводелне, малих размера, око 10x6,5 m, и још мање. Покаткад имају и мањи трем, са резбареним стубом. Зависно од облика земљишта има их приземних, на равном земљишту без подрума и на стрмом где постоји подрум исиод собе.

Кућа на равном земљишту има увек „оцаклију” и собу „бачвару”, у којој се обављају сви бачијски радови (сири сир, прави кајмак и други производи од млека) и замењује подрум где се чувају бачве. У овим случајевима постоје два улаза, један поред другог, који воде непосредно у оцаклију и бачвару (сл. 10). Куће на стрмом земљишту над подрумом, иако мање основе, делују веће, нарочито када се посматра та страна на којој је настрешница дубока и до једног метра (сл. 11).

Ћерамидаре су обично без подрума, квадратне основе мањих размера (сл. 12). Има и пространих дугих кућа правоугаоне основе код којих је, на једној краћој страни, продужена настрешница, која се користи као заклон за дрва (сл. 13).

Поред квадратне и правоугаоне основе, код ћерамидаре се јавља и основа на „Г”, а такве су се највише градиле после првог светског рата. Оне делују као две слеplене једноделне куће са четвороводним крововима (сл. 14).

У приземне ћерамидаре убрајамо и куће, одигнуте од земље за неколико степеника, које имају двоја улазна врата и симетрично распоређене прозорске отворе. За ову се кућу може рећи да је прелазни тип ка високој кући.

Високу кућу делимо на два типа. Прва је равна са спољним степеништем и са подрумом (сл. 15), док је код друге ајат испред подрума и горње просторије обично носе два дрвена ступца (сл. 16). У планинским селима поред приземне зграде јавља се и висока једноделна над подрумом, за госте, код које је степениште унутра (сл. 17).

12

15

17

13

14

16

18

Сл. 12. Неваде — Ниска дводелна стамбена зграда покривена ћерамидом са спољним малим вратима од „тарабица“

Fig. 12. Nevade — Une maison d'habitation de deux pièces, basse et couverte de tuiles creuses; sa petite porte d'entrée est faite de planches jointives

Сл. 13. Пребрза — Редак пример дуге ниске куће са препуштеном настрешницом само на једној краћој страни коју носе косници

Fig. 13. Prebrze — Rare modèle de maison longue et basse; son auvent, très long, sur un seul des côtés plus courts de la maison, est soutenu par des consoles

Сл. 14. Више село — Тип стамбене зграде са преломљеном основом у облику слова Ге

Fig. 14. Više Selo — Type de maison d'habitation au plan en L

Сл. 15. Пепељевац — Висока кућа на стрмом земљишту са подрумом, спољним стеништем са двоја улазна врата

Fig. 15. Pepeljevac — Une maison haute, bâtie sur une pente et comportant une cave, un escalier extérieur et deux portes d'entrée

Сл. 16. Чачуле — Висока стамбена зграда са „ајетом“ (предпростор) испред подрума. Над ајетом је соба коју носе два дрвена стуба

Fig. 16. Čačule — Une maison haute comportant un espace couvert («ajat») devant la cave. Au-dessus de l'«ajat» se trouve une pièce soutenue par deux colonnes en bois

Сл. 17. Мачја Стена — Гостинска спратна једноделна кућа са унутрашњим стеништем

Fig. 17. Mačja Stena — Chambres d'amis aménagées dans un bâtiment à un seul étage — une chambre par étage — et comportant un escalier intérieur

Сл. 18. Пепељевац — Висока стамбена зграда са тремом по целој дужини са луцима

Fig. 18. Pepeljevac — Une maison d'habitation haute, comportant une galerie à arcade qui court sur toute la longueur de la maison

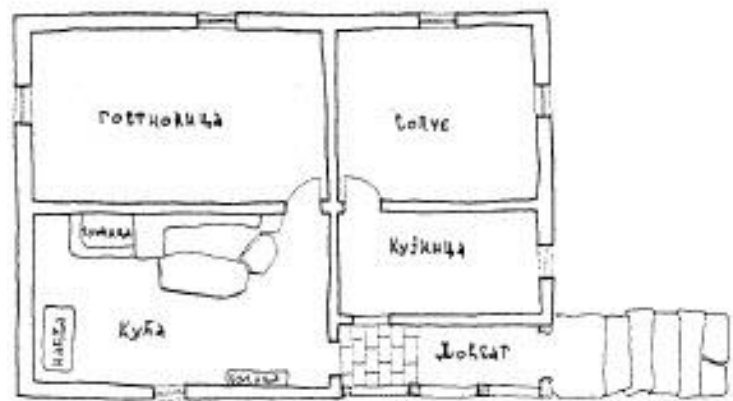
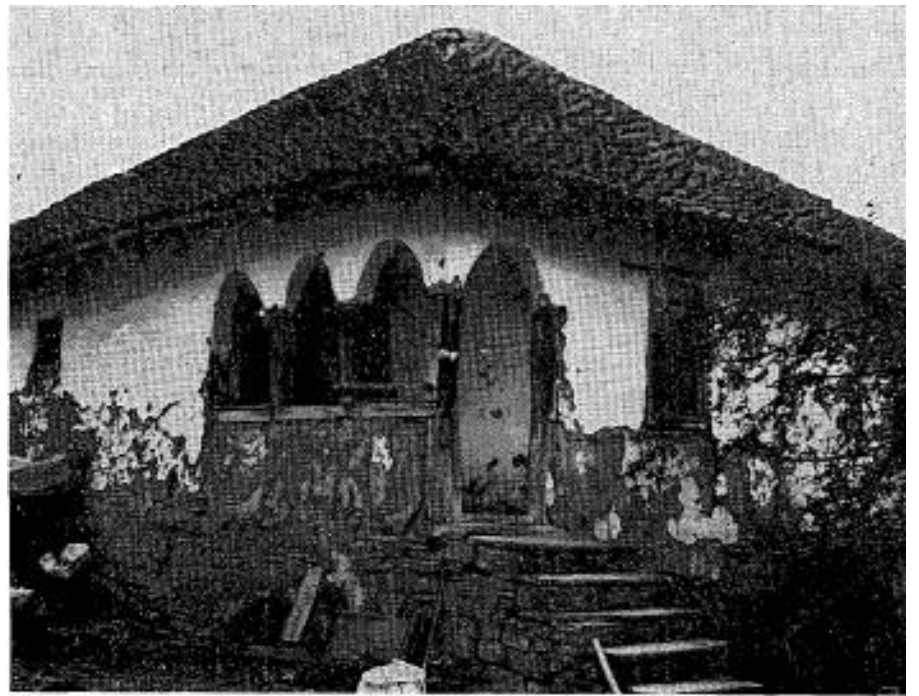
Сл. 19. Пепељевац — Пространи доклат са лажним луцима на спрату изван равни осталог дела зграде
Fig. 19. Pepeljevac — Une véranda spacieuse («doksat») à arcade formant saillie

У ћерамидаре спадају и куће са тремом и лажним аркадама, које овде називају куће прављене „по план“, „куће на извође“ или „куће са ајет на сводови“. Има их две врсте, са тремом у склопу зграде и изван равни те се добија испад — доклат (сл. 18 и 19). Ове куће скоро увек имају подрум.

У тим кућама собе су пространије и користе се највише за изузетне дане, разна славља, када гости долазе те се за њих чује назив „гостионица“. Таванице су од дасака, ређе од „ваљака“, и малтерисане. Подови су скоро увек од набијене земље.

Унутрашњост стамбене зграде овога краја карактерише озидано огњиште у просторији где се ложи ватра. Оцак је увек уза зид и великих димензија, и по њему се та просторија назива „оцаклија“. Поред сасвим одређене функције, оцак је несумњиво и представник економске моћи и угледа породице, а у исто време и украс куће. Стога се настојало да буде већи и што лепши. Тип оцака је скоро свугде исти, са мањим и већим одступањима. Најчешће је засведен резбареним дрвеним гредама завршницама бочних страна оцака (сл. 20). У оцаклији је често и покућство резбарено, нарочито ормани — долапи уграђени у зид, чивилуци, рафови. Редовно су били украшени на све три стране сандуци „наћвари“, у којима се месио хлеб и чувало брашно.

Привредне зграде. Као и у свим крајевима Србије, и овде се јављају привредне зграде уз стамбену кућу у дворишту и изван њега. У селима равнијих предела стамбену зграду редовно прати амбар за жито од тесаних талпи и кош или салач плетен од лесковог прућа за чување кукуруза (сл. 21). Ове две привредке зграде су боље обрађене, што показује колики је њихов значај за живот и опстанак домаћинства и целе сеоске привреде. Могли бисмо да издвојимо два типа амбара. Први је, и много чешћи, без трема, од дебелих профилисаних

Сл. 20. Спанце — Стамбена зграда са тремом на половини дуже стране. Основа са пространом собом „гостионицом“ и „кућом“ у којој је озидан засведен оцак
Fig. 20. Spance — Maison d'habitation comportant une galerie au milieu de la façade la plus longue, une spacieuse chambre d'amis et «la maison» (salle de séjour) avec une cheminée de maçonnerie, dont la partie supérieure présente la forme d'une voûte

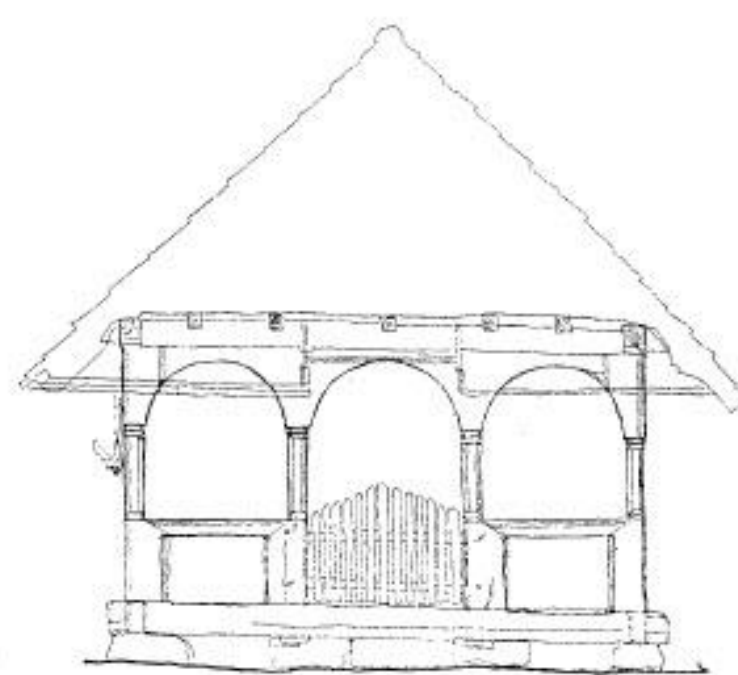
21

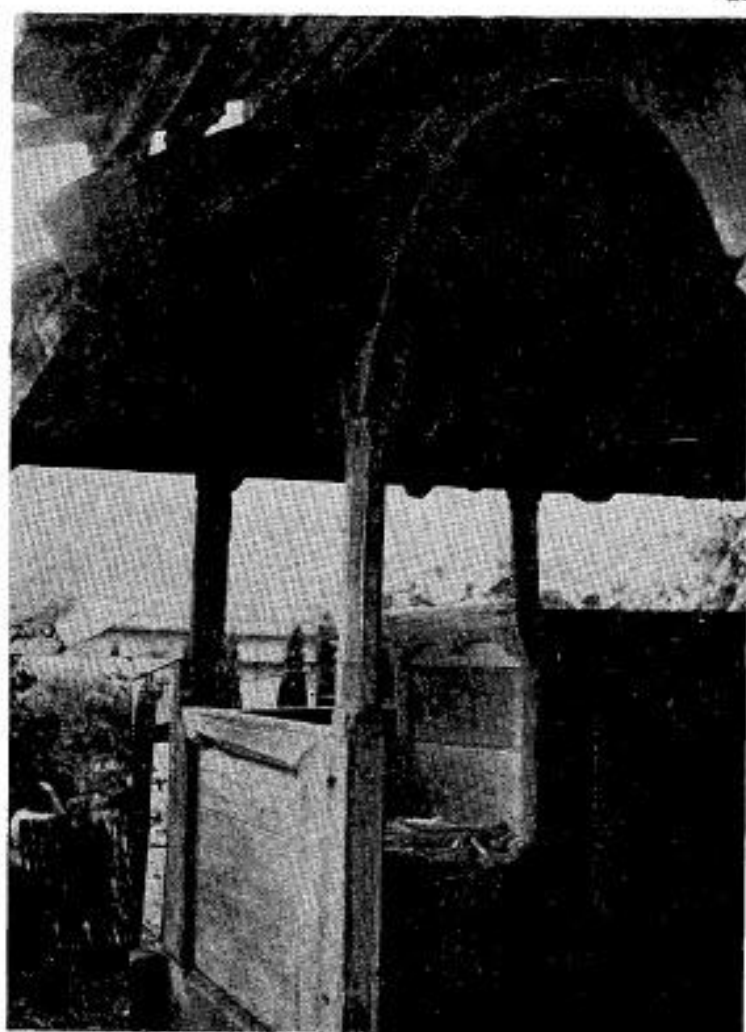
22

23

23

дасака на пуном постољу, тачније над подрумом (сл. 22). Други, ређи, са тремом и луцима, одигнут је од земље каменним блоковима званим „тумбаси“. Њима је посвећивана изузетна пажња и прављени су са великим смислом за лепо. То нарочито показује амбар у дворишту породице Јовић у селу Данковиће код Куршумлије (сл. 23).

У планинским селима зграде су мање, начињене од дрвених облица или дасака, покривене редовно сламом (сл. 24).

Сл. 21. Спанце — Кош или „салач“ оплетен од лесковог прућа са пространим тремом

Fig. 21. Spance — Grenier à maïs («salač»), fait de tiges de noisetier et précédé d'une galerie spacieuse

Сл. 22. Пљаково — Амбар од дебелих профилисаних дасака над подрумом

Fig. 22. Pljakovo — Grange bâtie avec de grosses planches profilées au-dessus de la cave

Сл. 23. Данковиће — Амбар са тремом на луцима одигнут од земље на каменним блоковима званим „тумбаси“

Fig. 23. Dankoviće — Grange précédée d'une galerie à arcade; elle est posée sur des blocs de pierre qu'on appelle «tumbasi»

Сл. 24. У планинским селима привредне зграде су изван окућнице најчешће од облица, покривене сламом

Fig. 24. Dans les villages de montagne, les communs, séparés de la maison d'habitation sont bâtis le plus souvent avec des rondins et couverts de paille

Сл. 25. Мерфез — Редак пример очуване хлебне пећи

Fig. 25. Mercéz — Rare modèle de four conservé

Сл. 26. Скоро у сваком дворишту налази се ниски или високи бунар

Fig. 26. Presque dans chaque cour se trouve un puits à rebord haut ou bas

24

Сл. 27. Коњува — Две воденице: поточара од камена покривена плочом и од брвана покривена „шиндром“

Fig. 27. Konjuva — Moulin à eau, en pierre, couvert de plaques Prolom — Moulin bâti avec des poutres et couvert de bardeaux

25

У понеком дворишту очувала се и хлебна пећ (сл. 25). Бунари ниски и високи налазе се скоро у сваком домаћинству (сл. 26).

Од привредних зграда које се налазе изван окућнице сачувале су се и воденице. То су мале зграде, поточаре са једним воденичним каменом. Има их зиданих од камена и покривених каменим плочама те и њих називају „плочаре“ (сл. 27). Понека је од дрвене грађе са кровним покривачем од ситног, или како се још у народу назива, биберцрепа.

У селу Пролому код Проломске Бање налази се воденица са једним воденичним каменом. Направљена је од тесаних брвана и покривена шиндром. По урезаној години на надвратнику знамо да је подигнута тачно пре пола века. Изузетно је решен довод воде дрвеним „акведуктом“ који је одигнут од земље око пола метра.

У привредне зграде убрајамо конструкције припремљене за печење креча — кречане.

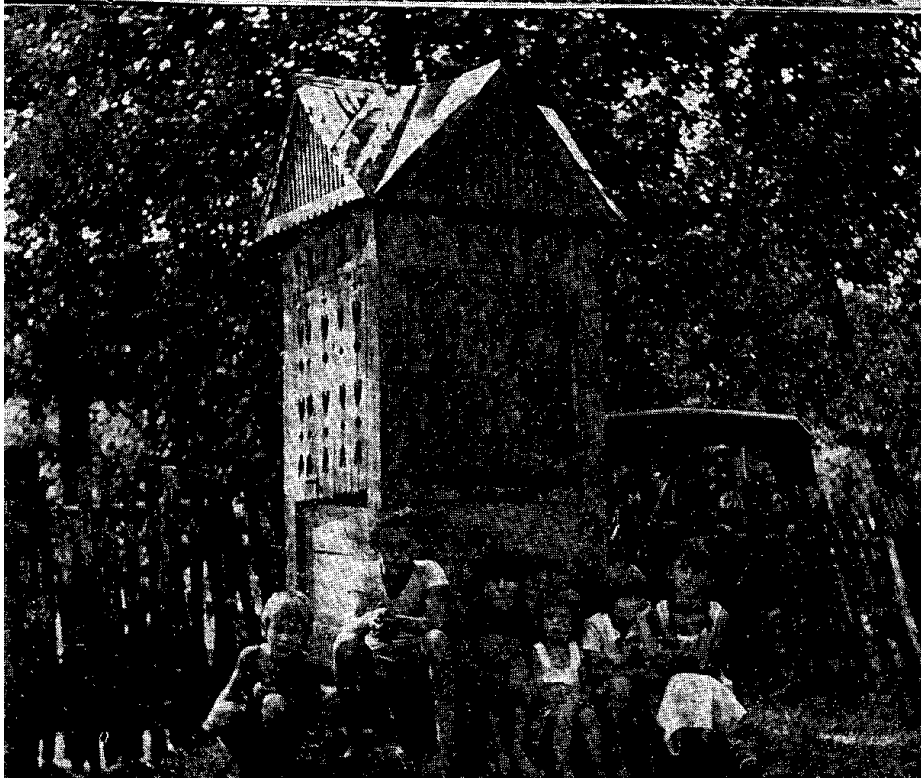
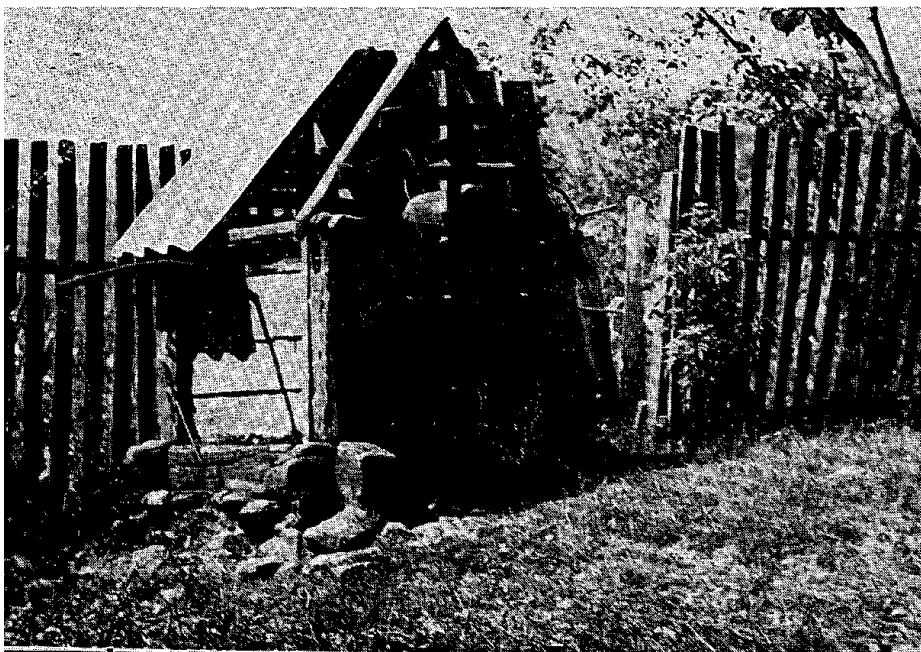
Јавне грађевине. Цркве у селима Куршумлије и Блаца су малобројне и углавном из новијег времена, али има велики број остатака старијих.

Тих. Ђорђевић је забележио да је у ондашњој барабатовачкој општини било шест црквина, и то у селима Калудри (које данас припада општини Прокупље), између Калудре и Спанца (у општини Куршумлија), Чунтулу, Гргуру, у Церовници и Манастирици.³¹

О цркви у Горњој Драгуши и околини Блаца Ђорђевић је оставио нешто више података. „На четврт часа од села, на дивном брежуљку налази се драгушка црква.св. Илије, обновљена 1893. године на месту старе црквине. Кад је Драгуша опустела, онда је и стара црква запустела и на место ње подитао се леп забран, који су Арнаути звали ЦРКВЕНИ ЗАБРАН. У црквени забран нису смели никако дирати, јер се вероваше, да ко у њега дирне тај мора полудети. Кад су Срби дошли у Драгушу, тада им Арнаути, који су долазили ради продаје својега имања, казаше да ту има црквица. Око цркве има и надгробног камења.“³²

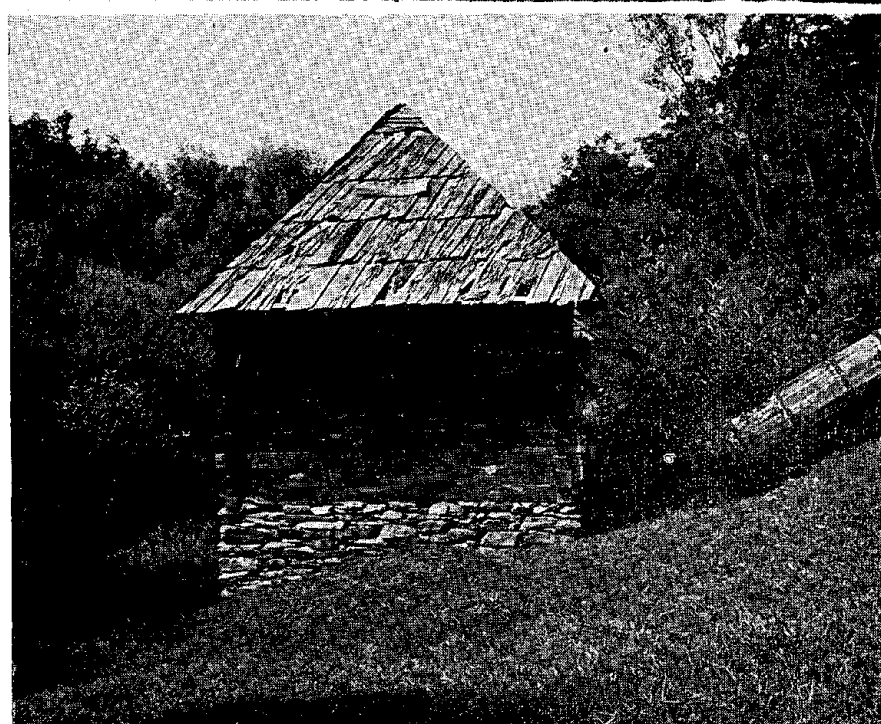
³¹ Тих. Ђорђевић, *нав. рад*, 44.

³² *Исто*, 38.

26

Познато је да су се сачували и царски фермани за нека села око Куршумлије којим су добила право за подизање цркве. Тако је Тих. Ђорђевић забележио и преписао цео текст фермана о цркви у селу Бабице, на Копаонику, који гласи: „Моме узвишеном везиру Мидтадпаши валији вилајета нишког, носиоцу ордена Меџидије првога реда, кадији, муфтији, мудиру, као и члановима меџлиса округа куршумлијског, кад буде приспео овај мој свети знак, нека вам је свима на знање. Поданици моји грчке вере, а становници села Копаоника у вилајету нишком у куршумлијској нахији, који немају своје богомоље у истоме селу, поднели су молбу мојој царској влади да им се дозволи подићи једну цркву у истоме селу, која би се звала Света Марија (Богородица) и да иста црква буде у простору: у дужини тридесет, у ширини двадесет аршина, а висина петнаест аршина. На овај плац, где поменути поданици моји желе подићи цркву не сме нико никакво право полагати, већ треба да буде чиста њихова сопственост, да не припада никаквом вакуфу, и ни једне аспре не сме се наплатити од њих за то, само треба имати на уму, да ова

27

зграда не буде у улици где Турци станују, нити иак да буде коме на сметњи. Место ово, где ће се црква подићи, ако је до сада доносило држави какав приход, о томе приходу треба претходно поднети извештај мојој царској финансији. Дакле под горе наведеним условима нека је дозвољено поменути поданицима моје царске владе, а становницима села Копаоника, да могу они себи подићи једну цркву, у границама горе означене ширине, дужине и висине, без да коме шта плаћају за то, и нико да им не сме стати на пут на ово њихово предузеће. Ово да знате и да поштујући овај мој свети знак, према њему тачно поступате.

Написано и издано у другој половини месеца ребилакија 1280. године тј. 1863. године."³³

Данашња црква подигнута је изван села 1931. године и веома је оштећена још од првих потреса. Недавно смо дознали да ју је последњи земљотрес потпуно растресао. Претпостављамо да је озида на темељима старе цркве из 1863. године. Посвећена је св. Јели, а још се назива

³³ Исто. 86.

Сл. 28. Луково — Црква посвећена св. апостолима Петру и Павлу, подигнута 1895.

Fig. 28. Lukovo — Église dédiée aux saints apôtres Pierre et Paul, bâtie en 1895

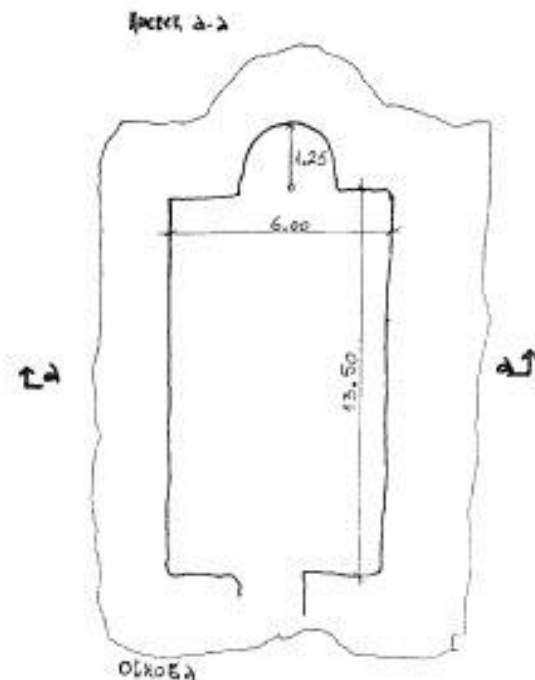
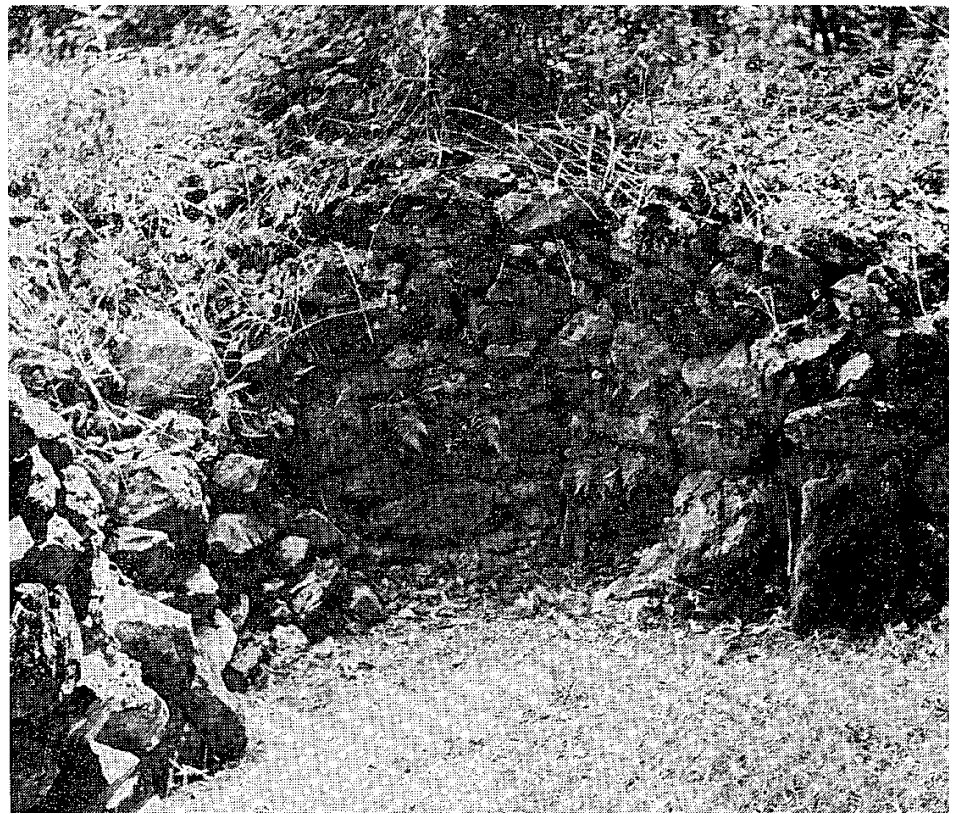
и Света Богородица (како се и стара звала), а на дан тог црквеног празника одржава се и данас сабор.

Тих. Ђорђевић је и другу цркву запазио, како каже, у сеоцету Луково — „малу цркву која се сад обнавља на месту старе цркве”.³⁴ И за грађење ове цркве био је добијен ферман. Сазнали смо да је посвећена св. апостолима Петру и Павлу и да ју је народ изградио 1895. године, управо кад је Тих. Ђорђевић записао да се обнавља на „месту старе цркве” (сл. 28). Налази се ниже пута који води од Луковске бање до Мерћеза и даље за Куршумлију. Црква је оштећена од земљотреса, како народ каже, „баталила се”.

Када говоримо о сеоским црквама у општини Куршумлији не можемо а да не кажемо неку реч и о цркви Св. Мине у поткопаоничком селу Штави, чије су прве описе дали такође Тих. Ђорђевић и М. Ђ. Милићевић.

„Око цркве има и неколико кућа села Штаве. Село је изгледом убого и прљаве му куће изгледају као појате. Јадни Штавлани у свом котлу не виде ништа друго до небо и шуму, шуму и небо. Штавска црква је у земљи. Дугачка је са дужином олтара 5,75, а широка 4,35 метара. Има и припрату која је дугачка 3,08. Зид црквени дебео је 0,55 мет. Народ зна да је црква врло стара и да је два пута горела. Кад је први пут горела не зна, а други пут је опустошена и попаљена у последњим нашим ратовима с Турцима.”³⁵

М. Милићевић за штавску цркву каже да се из записа види да је црква грађена „При архи-

Сл. 29. Музаће — Остаци цркве св. Пантелеја, апсида

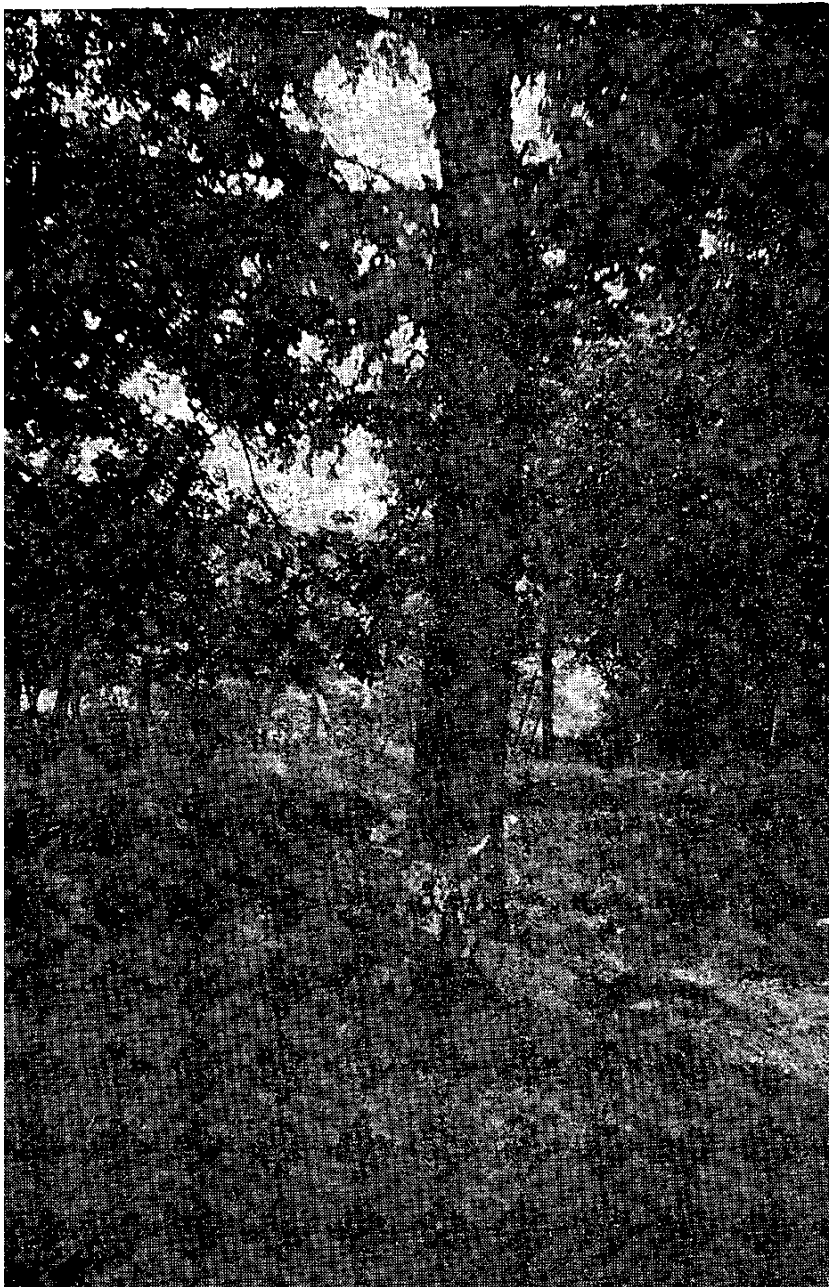
Fig. 29. Muzaće — Décombres de l'église dédiée à saint Panteleimon, abside

јепископу свих српских поморских и подунавских земаља патријарху пећском кир Пајсеју и митрополиту грачаничком кир Силвестру”.³⁶ Б. Дељанин наводи да се у народу очувало предање о „Мркшиној цркви у Штавском господству”.³⁷

³⁴ Исто, 98.

³⁵ Исто, 94.

³⁶ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 359. ³⁷ Б. Дељанин, *Црква св. Мине у Штави*, ТОК, часопис за културу, књижевност и друштвени живот Топлице бр. 16—17 (Прокупље 1981) 117.

Сл. 30. Чунгуљ — Темељи цркве св. Арханђела. У средини цркве израстао је храст на коме су прислоњене парпетне плоче
Fig. 30. Čungulj — Fondations de l'église dédiée aux saints Archanges. Au milieu de l'église se dresse un chêne, poussé après la démolition, contre lequel on a appuyé les plaques du socle

Данас у селу Гргуру је нова црква посвећена св. Јовану. Црква се налази у дивној околини где је подигнута чесма и споменик Кости Војиновићу. Око цркве су постављени надгробни белези погинулим војницима или умрлим од куге у првом светском рату.

У селу Барбатовцу, у непосредној близини старе школе, подигнута је исто тако 1932. године нова црква, док је у Међухани црква изграђена тек 1970. године.

У недостатку богомоља, становништво и данас користи остатке некадашњих средњовековних, а можда и старијих цркава, као што су остаци цркве у селима Музаће и Чунгуљу.

Остаци цркве Св. Пантелеја у Музаћу налазе се у храстовој шуми испод Каљаје и у близини реке. Црква је дуга 15,50 m, широка 6 m, а дубина апсиде је 1,25 m (сл. 29). Сачувани зидови су високи преко једног метра, а зидани су у редовима од 25—30 cm ломљеним каменом са кречним малтером.

У Чунгуљу су откривени темељи цркве тек 1954. године. Остаци цркве налазе се на имању Радована Савића, који је копајући око своје куће и открио њене темеље. Ту је и гробље са неколико надгробних белега. Црква је названа именом св. арханђела Михаила и ту се врше сви црквени обреди. У средини цркве израстао је храст на коме су наслоњени делови парпетних плоча, бар тако претпостављамо (сл. 30).

У Пролуму је подигнута од дасака црква брвнара и посвећена св. Лазару. Лежи у шуми непосредно испод пута који води од Проломске Бање ка тзв. Ђавољој вароши.

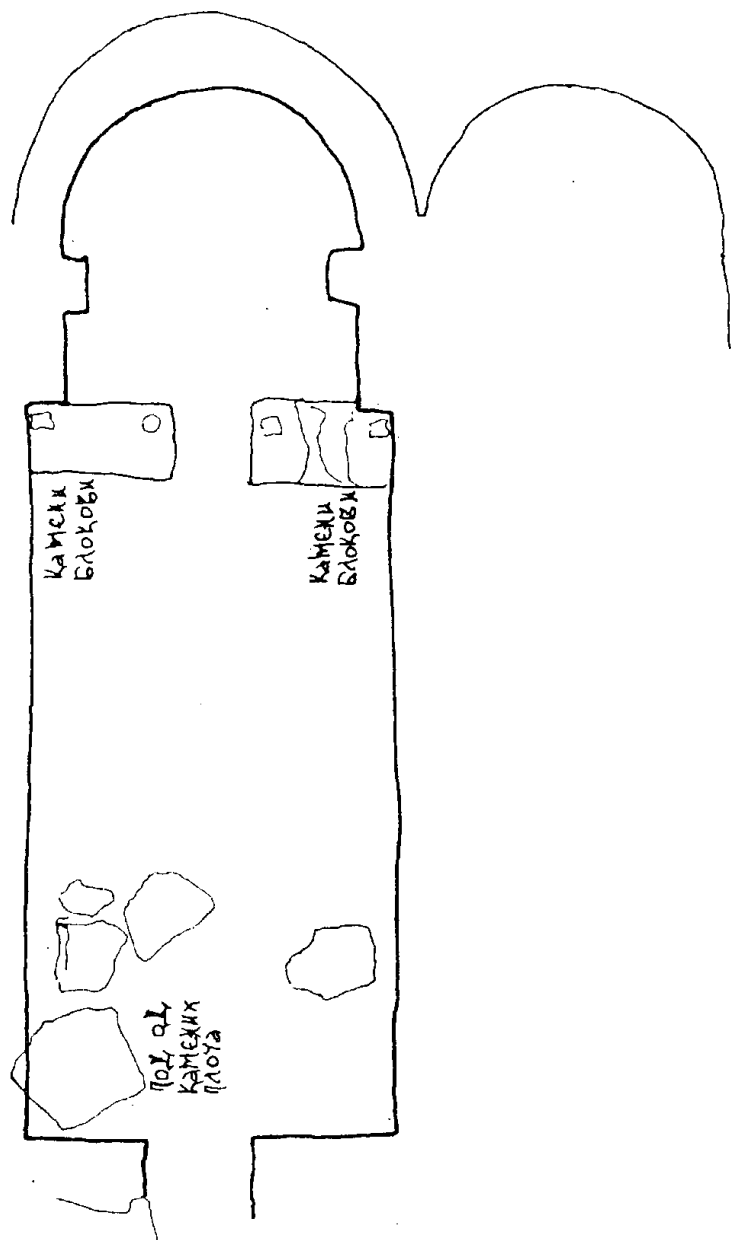
Црква је подигнута недавно због развоја Проломске Бање. Грађена је као што се граде зграде за становање — насатично ређане даске и ужљебљене у усправне стубове. Апсида је шестоугаона, а кров четвороводан, покривен црепом. Црква је дуга 6, а широка нешто више од 4 метра. На вратима се налази дрвена ручка која се среће обично код кућа брвнара.

У селу Дединци, поред пута који везује Куршумлију, Пепељевац, Крчмаре и Грабовницу, нашли смо код сувих брестова остатке старе цркве, који се користе у одређеним данима.

У недостатку зиданих богомоља, народ се сналазио и обављао и црквене обреде код записа, „у молиштвима“, и ту је одржавао и друштвене састанке. Такав један, с правом можемо рећи монументалан „запис“ сачувао се у селу Данковиће код Куршумлије.³⁸

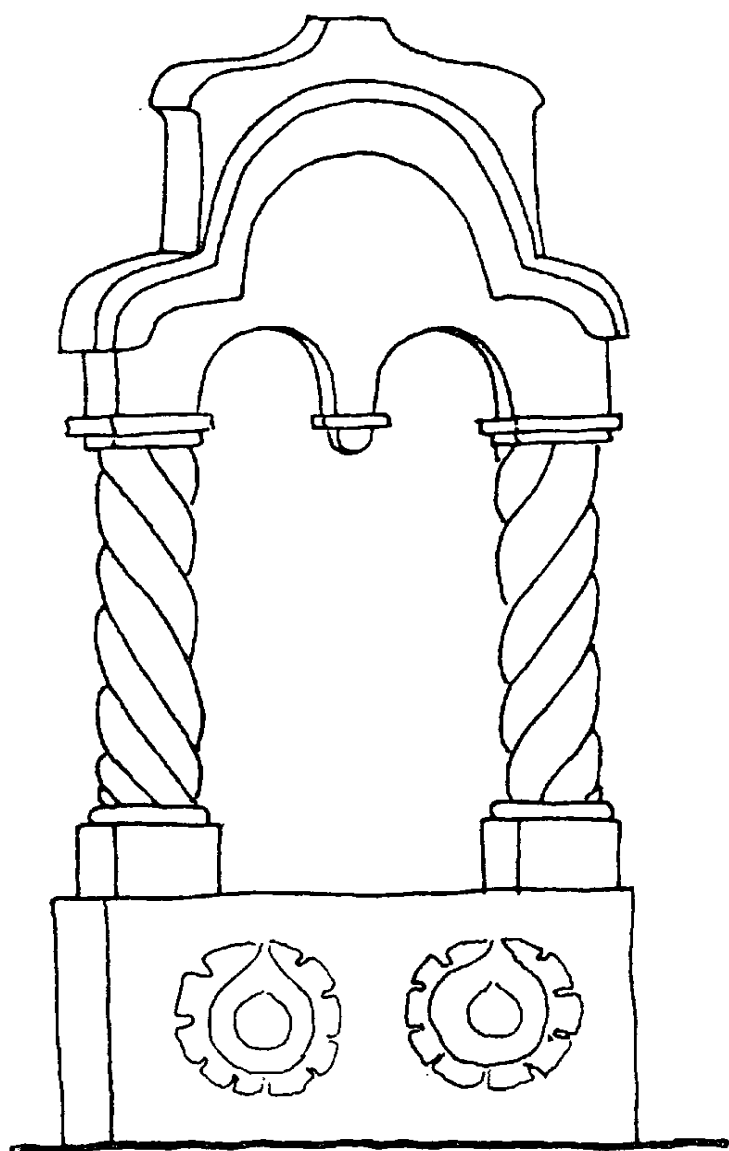
Совре. Око цркве се редовно јављају столови и клупе, собрашице, овде зване „совре“, које се користе највише за задушнице, а и у другим приликама када се окупља становништво.

Гробља. У црквеним портама најчешће је и сеоско гробље. Уколико је изван насељеног

³⁸ Н. ПешићМаксимовић, нав. дело, 22—23 (сл. 7 и 8).

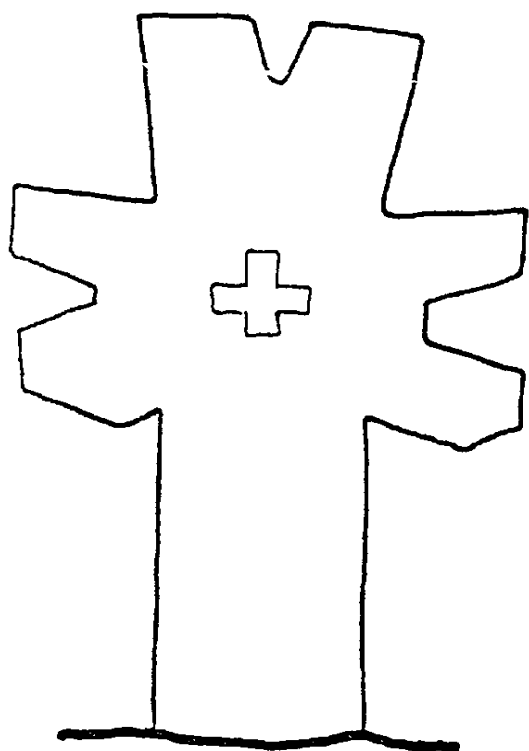
Сл. 31. Доња Микуљана — Неколико облика надгробних споменика на старом гробљу Fig. 31. Donja Mikuljana — Des formes de monuments funéraires du vieux cimetière

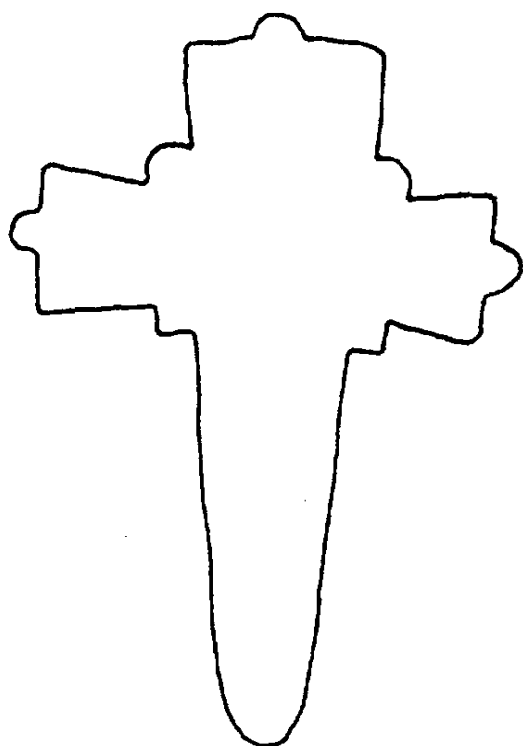
ТЕКСТ:

Матеја Поповић

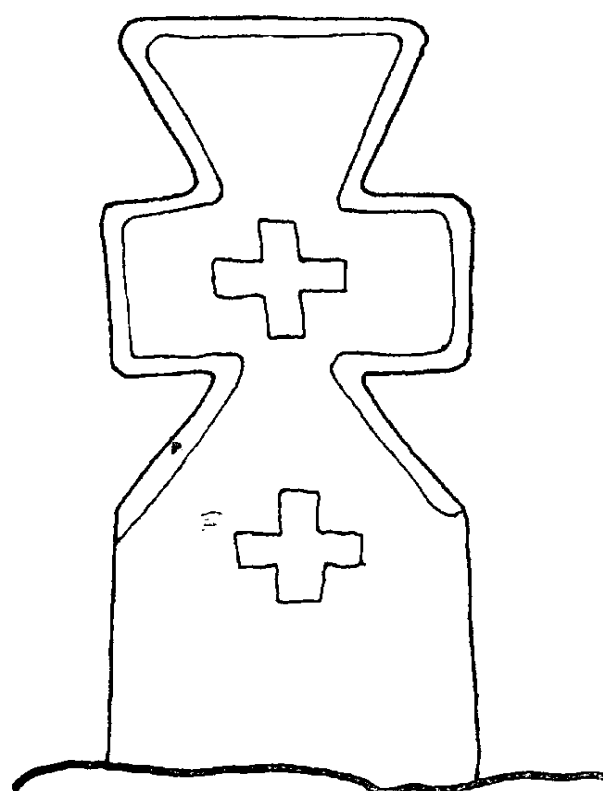
ЖИВЕО 45 ГОД.
ПОКЛИБО КОВЕМБРА
МЕСЕЦА 1915. ГОД.
КА БРАКОВО БРЛО

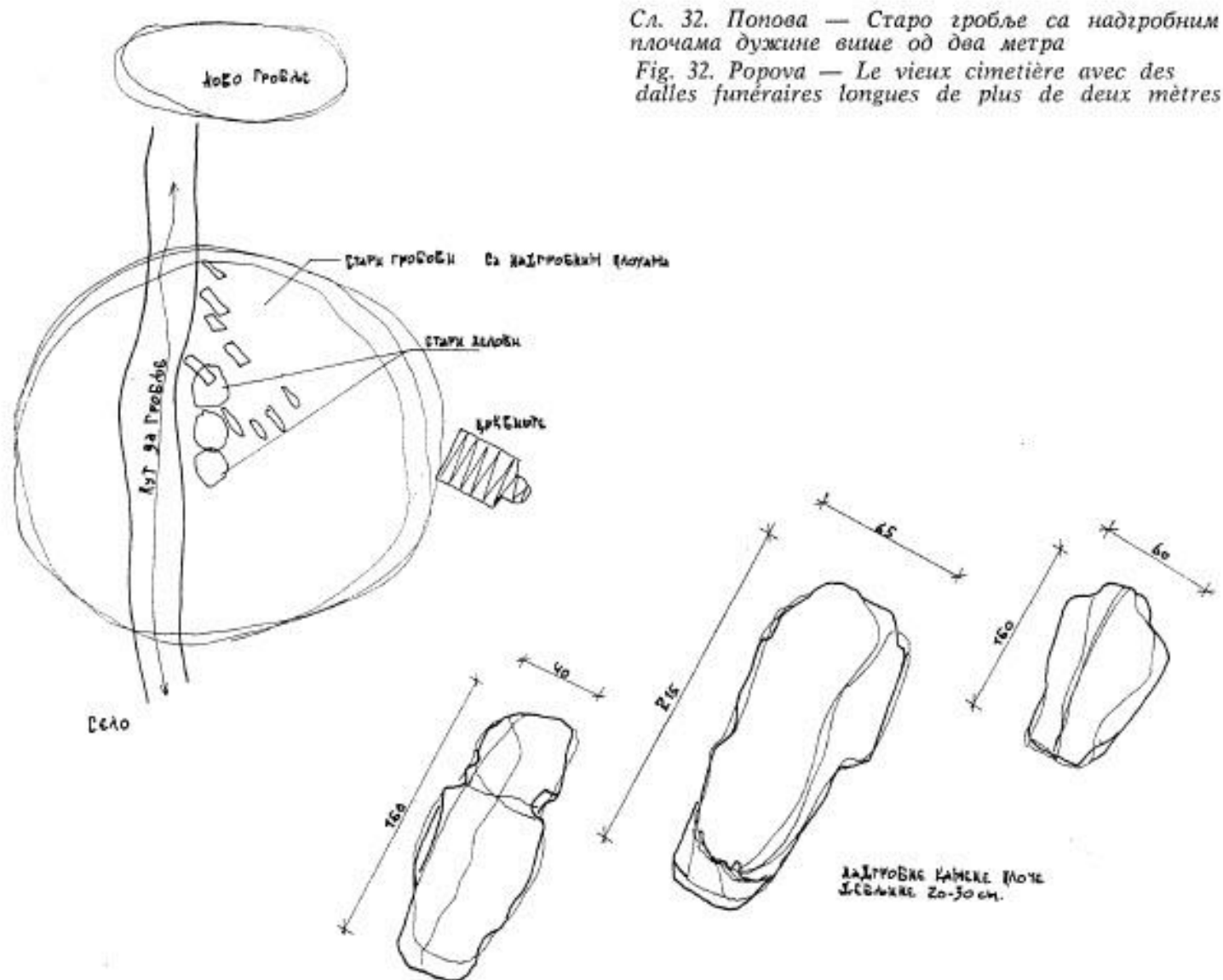
КРЕТ ОД СИНЕ

КРЕТ ОД СТУДЕНИЧКОГ
БЕЛОГ МЕРМЕРА

КРЕТ ОД ЖУТОГ ПЕШУРА

Сл. 32. Попова — Старо гробље са надгробним плочама дужине више од два метра

Fig. 32. Popova — Le vieux cimetière avec des dalles funéraires longues de plus de deux mètres

дела, обично је груписано поред пута или на неком ћувику и најчешће је неограђено. У староседелачком селу Доњој Микуљани крај Куршумлије постоји велико гробље на коме се називу и темељи цркве. Служи за неколико суседних села. Очувани су надгробни споменици од тврдог камена без натписа, само са урезаним крстом, затим од жутог пешчара или студеничког белог мермера, који су највероватније куповани на пијацама. Веома чести су споменици од пешчара са натписима и представама анђела раширених крила. Најбројнији су суводолски (сл. 31).

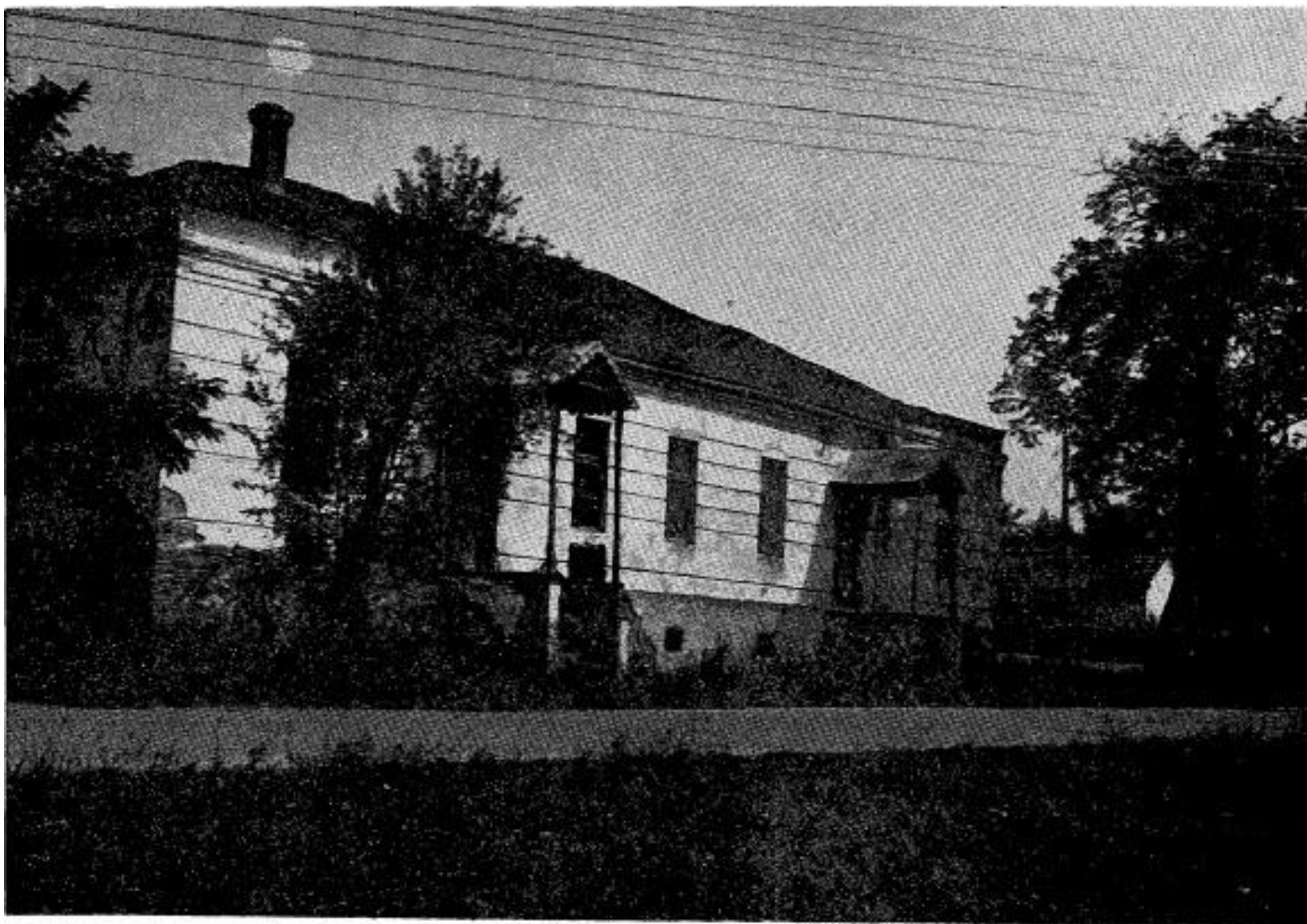
Суводолско гробље (село Суви Дол код Блаца) налази се поред пута и на њему су надгробни споменици почев од краја прошлог века, из првог светског рата па све до данас. Заступљена су два облика: широки споменици са тордираним ступцима, веома распрострањени — срећу се скоро у свим гробљима Топлице — и пирамиде које су подизане само војницима. Радили су их мајстори каменоресци настањени у Сувом Долу, који су се доселили из Бруса, а старином су из Црне Горе.

У селу Попова, такође у општини Блаце, одржало се на брегу изнад насеља старо гробље

са надгробним плочама дугим више од два метра, широким 60 см и дебелим до 30 см (сл. 32). И овде се називу остаци некадашње цркве. Данашње гробље је издвојено, мада у близини старог.

Школе. Упркос примљених међународних обавеза од 1839. године (гилхански хатишериф) и од 1856. године царско писмо (хатихумајум) којим се предвиђала слобода зидања и отварања школа на матерњем језику, турска влада није те обавезе прихватила и испуњавала. Што због тога, што због појачаног бугарског рада егзархата 1870. године, било је веома мало школа у овим крајевима. Спиридон Гопчевић помиње да су овдашњи становници настојали да описмене своје житеље и тражили помоћ за подизање школа. Наводи пример, по причању М. С. Милојевића, да су око 1870. године становници села Лукова, предвођени луковачким кметом, долазили српском министру просвете с молбом да их помогне да тамо подигну школу.³⁹

³⁹ М. Васић, Приказ књиге С. Гопчевића, *Makedonien und AltSerbien*, Wien 1889, Отаџбина, књ. 24 (Београд 1890) 293,

Сл. 33. Барбатовач — Школска зграда изграђена 1892. године са подрумом

Fig. 33. Barbatovac — Bâtiment scolaire de 1892, comportant une cave profonde

Школе су иначе биле смештене у општинским и приватним, најчешће лошим зградама.

Из списка књига по којима је Одбор за школе из Београда слао уџбенике и учитеље у неослобођене крајеве Србије види се да се оне шаљу у Луково од 1875. године, иако је школа отворена још 1867⁴⁰, што се не би поклопило са горњим наводом С. Гопчевића. Али није ни битно.

У том истом списку види се да је школа у Мерћезу постојала 1873. године. Обновљен је рад 1887/88. године.⁴¹ За Мерћез је М. Ђ. Милићевић забележио да је за време Турака била „путна кула“ са 10—15 чувара и једним десетаром (онбашом). Ту су била и тричетири дућана, у којима су продавани клинци, потковице, кремење, барут и друге најосновније потребе. Ту се могло наћи и довољно соли, јер је ту било главно стовариште из кога се преко Јанкове клисуре кришом преносила из Србије у Турску.⁴² Школу није поменуо. О старој школи данас становништво ништа не зна.

Највероватније да су, на истом месту, наведене турске зграде замениле данашња механа, задружни дом, продавница где је аутобуска станица и мост преко Топлице, који је народ сам изградио. Ту је центар села.

До ослобођења је радила и школа у селу Бабице, али су је Турци спалили током рата.⁴³ По договору са школским надзорником, који је 1879. године одржао састанак са председницима општина, кметовима и другим главним људима из села, закључено је где ће се за сваку општину у наступајућој школској години подићи зграда. Тако је одлучено да се за бабичку општину подигне школа у селу Бабици, код спаљене цркве Св. Богородице. За општину гргурску у Гргурима код развалина „прастарих српских цркава“, затим у Трнови и у Лукову, а у селима драгушке и међуханске општине у Шиљомани.⁴⁴

У Куршумлији је после ослобођења школа почела да ради 1880/81. године, у кући која је раније била „арнаутска школа“. А у Блацу прва

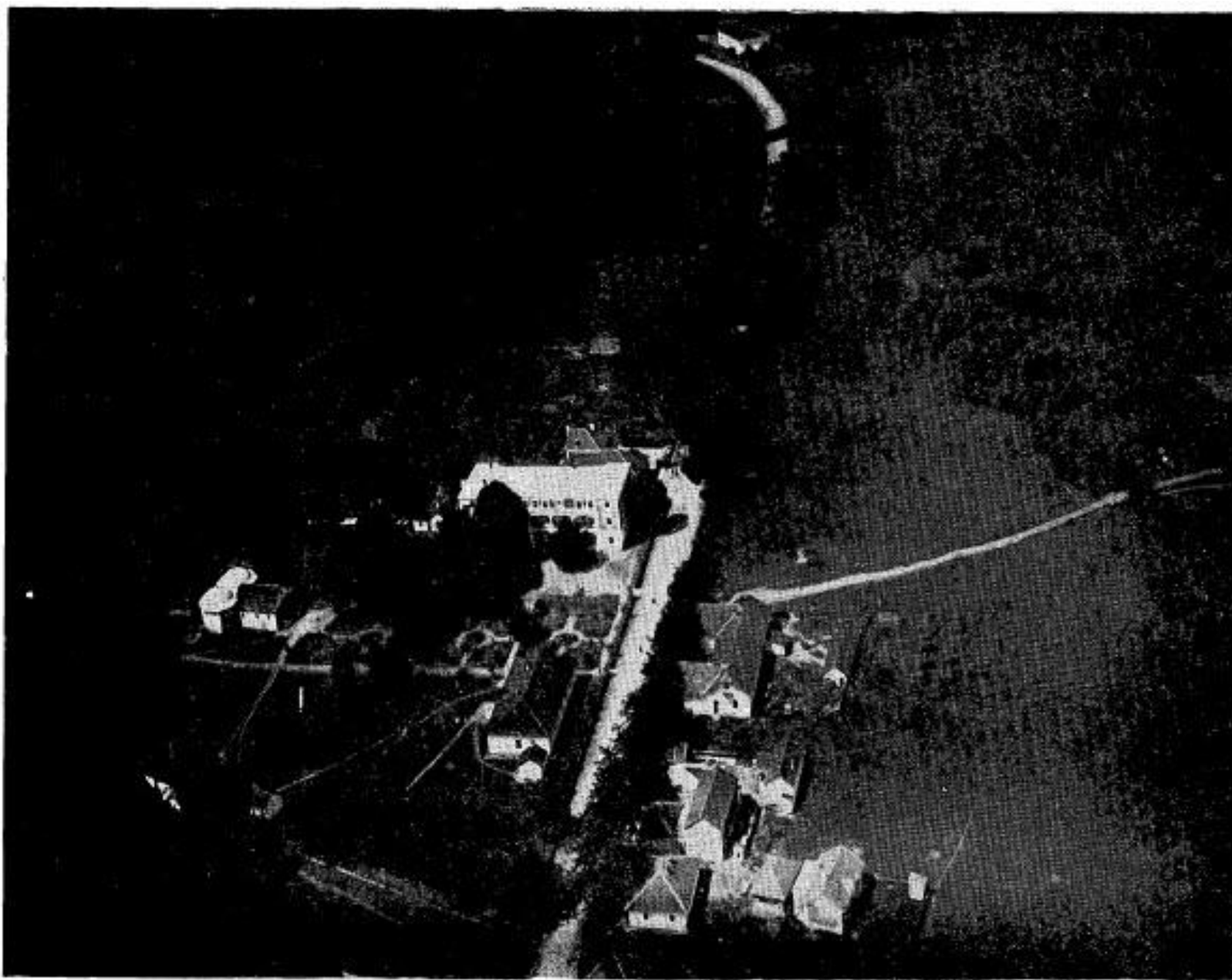
⁴⁰ М. М. Миловановић, *Основно школство нишког и топличког округа у време ослобођења од Турака 1877/78. године*, Нишки зборник 5 (Ниш 1978) 110.

⁴¹ Ј. ХаџиВасиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку*.

⁴² М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 345.

⁴³ АС. — М.П. Извештај прокупачке управе бр. 558 од 18. VII 1878.

⁴⁴ М. М. Миловановић, *нав. рад*, 114, 116, 115.

Сл. 34. Куршумлијска бања — Авионски снимак из 1935. године на коме се види да је стара школа изван бањског центра

Fig. 34. Kuršumlijska Banja — Vue aérienne prise en 1935: l'ancienne école est hors du centre de cette ville d'eaux

основна школа отворена је 1888/89. године, а годину дана касније и у Драгуши.⁴⁵

У једном извештају драгушке школе записано је да школска зграда не одговара никаквим хигијенским условима, јер се налази на влажном земљишту, а поред тога речица која протиче поред школске зграде набуја од обичне кише па се због плитког корита излива и опкољава школу. Влага, испаравајући се, проузрокује главобољу „и премећаје у стомаку ђака“. Сама школска зграда је стара кућерина од чатме, тесна и ниска.⁴⁶

Тих. Ђорђевић је као ревизор основних школа обишао драгушку школу 1895. године и забележио је да је то „најгора школска зграда, можда у целом српству“.⁴⁷

Школа у Барбатовцу подигнута је 1892, пре 93 године. То је велика зграда са укопаним подрумом, зидана од цигала, дуга 24, а широка 10 метара и до данас се сачувала. Доњи део је у камену, висине до 2 метра (сл. 33). На главној фасади има два улаза — за мушку и женску децу — до којих се долази преко седам

степеника. На споредној фасади постоји још један улаз са настрешницом за стан учитеља. Окренута је путу који везује село са Блацем.

Она је право монументално дело, које се потпуно одвојило од домаће архитектуре. Очигледно је да се настојало да се изађе из сиромаштва и унесе нешто европско. Од 1967. године зграда је напуштена, јер је изграђена нова, модерна школска зграда. У старој школи је смештен магацин грађевинског материјала.

Друга, нешто млађа школска зграда, отворена 1911. године⁴⁸, сачувана је у Куршумлијској Бањи. Дуга је непуних 17,50, а широка око 10 метара и налази се изван бањског центра (сл. 34). Она је много скромнија од Барбатовачке и има само један улаз из дворишта. Прозорских

⁴⁵ Исто, 116.

⁴⁶ К. Милосављевић, *На партизанском фронту*, Блаце 1980, 16.

⁴⁷ Тих. Ђорђевић, *Поред Топлице*, 38.

⁴⁸ М. Костић, *Куршумлијска бања*, Гласник СГД, св. 1 (Београд 1962) 54.

отвора има пет (било их је шест) три груписана и два раздвојена (свакако да је то урађено касније, тј. затворен је трећи прозор. То упућује да су ту учионица и, највероватније, учитељев стан (сл. 35). Она и данас ради.

Главна фасада барбатовачке школе је са равним прозорима, без икакве обраде, али је цео зид испресецан попречним линијама. Фасада школе у Куршумлијској Бањи има венац испод крова. Око прозора, средишта зграде и на угловима обрада имитира камене „квадере“, као што су на друштвеним зградама радили школовани архитекти у градовима. Зна се, на пример, да је у првој деценији нашег века инжењер Никола Ристић радио у Прокупљу и да је у околини пројектовао и извео велики број друштвених грађевина, нарочито школа.⁴⁹ А Прокупље и Куршумлија нису далеко.

Школе подигнуте између два рата су једноставне приземне зграде са прозорским крилима која се отварају упоље, каква су се користила током XIX века, као што је у селу Сварчу. По плочи која је стављена 1954. године, поводом 30годишњице постојања, видимо да је изграђена 1924. године.

Многе школске зграде настрадале су у учесталим земљотресима, али има и оних које су напуштене и претворене у продавнице. Данас се затварају и напуштају због малог броја ученика, јер се иселило скоро све младо становништво.

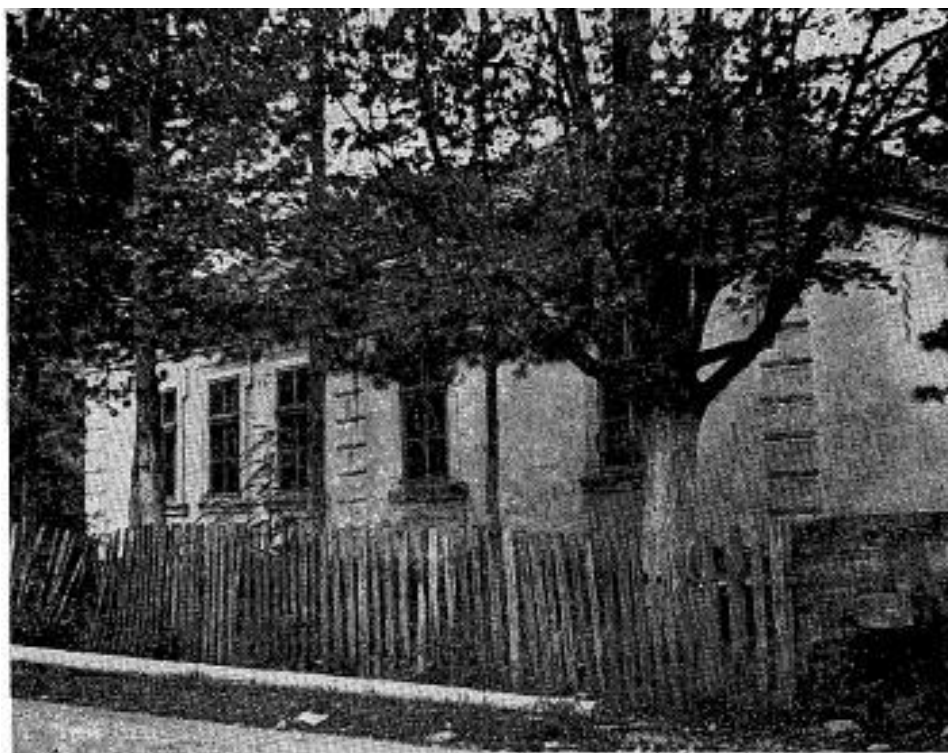
Од јавних грађевина сачувао се и понеки сеоски дућан, који се редовно налази поред друма или у центру села. У јавне грађевине убрајамо и мостове, а ту смо наишли на примерке који заиста заслужују да се забележе и сачувају, као што су два брвна на реци Топлици код Доње Пачерађе (сл. 36).

*

На овом нашем првом упознавању народног градитељства два топличка града, Куршумлије и Блаца, и сеоских насеља која њима припадају, издвојили смо неколико стамбених и привредних зграда чије смо вредности, споменичког значаја, могли да сагледамо без дубљег изучавања.

У Куршумлији смо забележили кућу на спрат са равним тремом, чија је власница Милица Јакшић, у Косовској улици број 80 (сл. 3). Сматрамо да је треба свакако сачувати, као и школу у Куршумлијској Бањи (сл. 35).

У осам куршумлијских села издвојили смо стамбену кућу Радосава Миловановића и кош (салаш) за кукуруз Милашина Лазаревића у селу Спанце (сл. 20 и 21). Затим амбар и кош Душана Ракића у Пљакову, приземљушу ћерамидару Тикомира Тодосијевића у селу Неваде и воденицу од брвана покривену шиндром у Пролому (сл. 12, 22 и 27). У селу Данковиће, поред горостасног храстазаписа, пажњу заштите заслужује и амбар са тремом са луцима Радоша

Сл. 35. Куршумлијска бања — Главна фасада школске зграде изграђене почетком нашег века
Fig. 35. Kuršumlijska Banja — Bâtiment scolaire datant du début du XXe siècle

Јовића (сл. 23) и две стамбене зграде „на извође“ у једном дворишту у селу Пепељевцу, чији су власници браћа Милановићи (сл. 18 и 19). Црква св. Петра и Павла у селу Лукову предвиђена је за конзервацију (сл. 28), а део старог гробља у Доњој Микуљани сматрамо да треба темељито изучити.

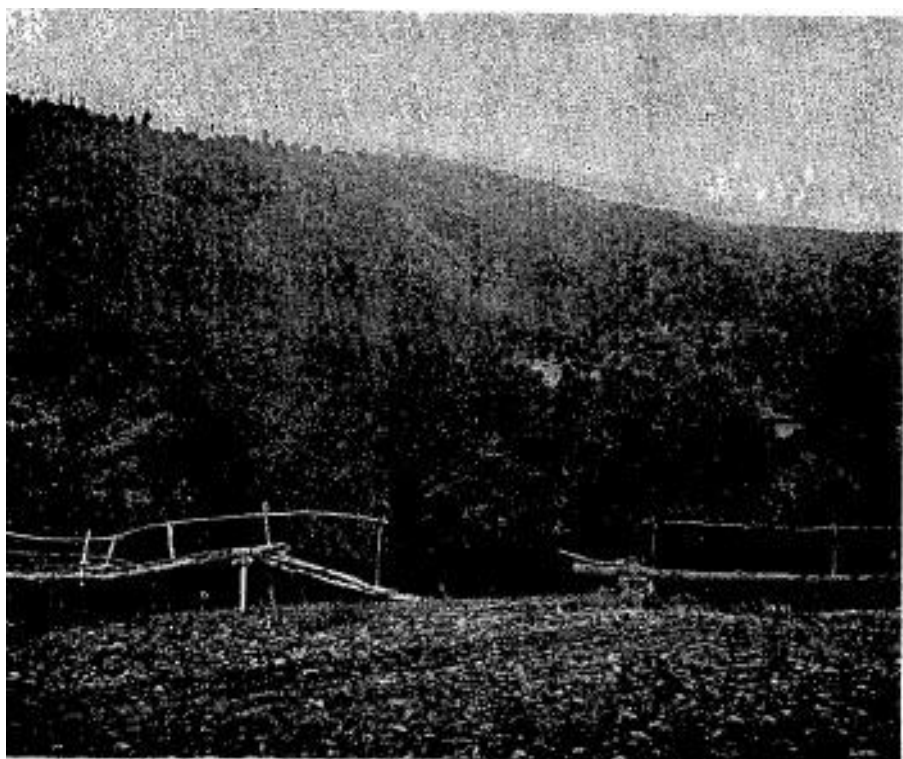
У селима која припадају Блацу, у Попови и Сувом Долу, сматрамо да треба сачувати старо гробље од укопаних плоча, као и надгробне споменике од камена пешчара с краја XIX века.

У Алабани и Чунгуљу сачувале су се „плочаре“ Владимира Никића и Недељка Томића које сматрамо за представнике стамбених зграда из времена пре ослобођења (сл. 10 и 11). Дугу кућу Милкане Миладиновић у селу Пребрзи, чије су димензије изузетно велике (око 13х6 m) у којој су обједињени простор за живот и привређивање, сматрамо да треба темељито изучити (сл. 13), као и две у селу Сврачу Илије Бадурика и Радивоја Радивојевића. И школа из 1892. године у Барбатовцу заслужује пажњу заштите, те смо о томе већ раније писали (сл. 33).⁵⁰

У великој акцији помоћи Копаонику, заштита се придружила с намером да сачува зграде од значаја за нашу народну културу и тако обогати фонд споменика народног градитељства. Неке куће су архитектонски снимљене, исто

⁴⁹ Б. Несторовић, *Преглед споменика архитектуре у Србији XIX века*, Саопштења X (Београд 1974) 165, напомена 23.

⁵⁰ Н. Пешић-Максимовић, *нав. дело*, 74.

Сл. 36. Пачерађа — Два дрвена моста, „брвна“
на реци Топлици
Fig. 36. Pačerađja — Deux ponts en bois sur la
rivière Toplica, appelé «brvno»

тако и детаљно фотографисане, те су и утврђена оштећења од земљотреса. Истовремено су припремљени предлози за радове који су неопходни да би се обезбедио и продужио даљи њихов живот.⁵¹ За одређене куће споменичког значаја добијена су средства. Многе од издвојених зграда и даље живе, док су многе и на-

пуштене те ће их бити посебно тешко сачувати на месту где су настале. Очекујемо да ће и та питања моћи да се реше у склопу развоја сеоског туризма.

О многим питањима која искрсавају пред службу заштите у будућем раду на санацији и заштити споменика културе, посебно народног градитељства, оштећених земљотресом на подручју Копаоника, разговарало се на једнодневном саветовању прошле године (1. новембра 1984) у Александровцу.⁵² Пуно наде је дао тај састанак, што се одразило и кроз неколико донетих закључака. Исказана је потреба да се организују систематска истраживања, посебно оних споменика који се истичу својим значењем и вредностима. Нарочита пажња посвећена је питању шта све треба предузети како би заштићена културна добра могла да се укључе у савремени живот.⁵³ Колико ће заштита у томе успети, то ће показати време.

⁵¹ Пошто Куршумлија и Блаце и њихова села по територијалној подели рада службе заштите припадају Заводу за заштиту споменика културе у Нишу, то је овај Завод и припремио елаборате за све потребне заштитне радове.

⁵² Б. Крстановић, *Саветовање о заштити споменика угрожених земљотресом на подручју Копаоника*, Гласник ДКС 9 (Београд 1985) 19.

⁵³ Закључци са саветовања о санацији и заштити споменика културе оштећених земљотресом на подручју Копаоника одржаног у Александровцу, 1. новембра 1984. године, Гласник ДКС (Београд 1985) 31—32.

L'architecture populaire de Kuršumljia, de Blace et de villages environnants

NADEŽDA PEŠIĆ-MAKSIMOVIĆ

Les monuments de l'architecture populaire de Kuršumljia, de Blace et de villages environnants ont été, jusqu'à tout récemment, presque totalement inconnus. C'est pourquoi une attention particulière leur a été prêtée dans le cadre des recherches systématiques sur l'architecture populaire du SudEst de la Serbie, effectuées ces dernières années.

Les riches matériaux recueillis consistent en informations fournies par la population, en prises de vue et en dessins architectoniques des villages dans leur ensemble, ainsi qu'en ceux qui reproduisent leurs centres, leurs voies, leurs cours, leurs clôtures, leurs maisons d'habitation et leurs bâtiments réservés aux récoltes, aux bestiaux, à l'outillage agricole. Ces matériaux concernent aussi les constructions de caractère

social et public, — écoles, églises, cimetières et monuments funéraires, ponts.

L'architecture qui nous est parvenue date, pour la plupart, de la fin du siècle dernier, du lendemain de la libération de ces régions qui mit fin à une longue domination turque et apporta des changements dans la composition de la population. Celle-ci présente une grande diversité, due à l'immigration d'une population nombreuse provenant de toutes les régions de la Serbie, du Kosovo, de la Voïvodine, du Monténégro et de l'Herzégovine. Les immigrés apportèrent avec eux le type de maison de leur pays natal, mais commencèrent aussi peu à peu à en adopter un type nouveau, à arcades feintes, qu'avaient lancé les constructeurs de Crna Trava et qui est connu comme «maison de la Morava», qualifiée

par la population du SudEst de la Serbie de «maison à plan», maison «à izvode.» ou encore «maison à arcades».

En outre, de rares exemples de maisons basses à deux pièces, — des «pločare», appelées ainsi par leur toiture de plaques (ploče) en pierre — remontent à une époque plus ancienne, probablement au milieu du XIXe siècle: il y en a à Alabana et à Čungulj, près de Blace. A l'intérieur de ces maisons subsistent des cheminées massives de maçonnerie (odžaci), d'où le mot d'«odžaklija» pour désigner la pièce où l'on fait du feu, tandis que dans les autres régions de la Serbie cette pièce est appelée «kuća» (maison). La cheminée de maçonnerie fait partie de toutes les maisons d'habitation bâties par la suite.

Certains bâtiments des communs présentent des formes qui se sont maintenues jusqu'à nos jours.

Les vieux édifices scolaires sont peu nombreux et ils datent de la période où l'activité architecturale, stimulée par la libération longtemps attendue, était en plein essor: ils dénotent des influences de l'architecture officielle, caractéristique des agglomérations urbaines. Tels sont les bâtiments scolaires de Barbatovac, près de Blace, et de Kuršumlijska Banja, construits, l'un vers la fin du XIXe siècle et l'autre au début du XXe. Ils présentent tous deux les caractéristiques de

l'architecture urbaine officielle et reflètent nettement l'aspiration à mettre fin à l'état arriéré de ces régions — ce dont témoignent des documents écrits, relatifs aux vieilles écoles délabrées longtemps utilisées — et à y introduire des innovations, marquées par le souci du beau et par l'esprit de la culture européenne.

Seul un petit nombre d'églises rurales, bâties vers la fin du XIXe siècle, nous est parvenu, cependant, des fermans émanant du sultan et autorisant la construction d'édifices cultuels pour la population nonmusulmane témoignent que l'on en avait construit de beaucoup plus nombreux au cours de la seconde moitié du XIXe siècle. D'autre part, les vestiges de vieilles églises — tels les murs hauts comme ceux de Muzacc et les fondations du village de Čungulj, qui remontent le plus probablement au Moyen âge, confirment que ces régions abondaient autrefois en ce genre de patrimoine culturel. La seule parmi les églises rurales conservées qui ait fait l'objet de recherches systématiques et des travaux de restauration est celle du village de Štava., situé au pied du Kopaonik. Elle est dédiée à saint Menas et date de la première moitié du XVIIe siècle.

De même, les vieux cimetières, dalles et monuments funéraires, témoignent à leur tour que la population serbe est établie dans ces régions depuis de longs siècles.